Історична драма на чотири дії й на п'ять картин

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Іван Остапович Виговський, український гетьман, 45 років.

Олена Виговська, його жінка, гетьманша, дочка шляхтича Богдана Стеткевича, новогрудського каштеляна, й князівни Соло-мирецької, його першої жінки.

Данило Виговський, брат в первих гетьмана, 40 років.

Катерина, його жінка, старша дочка гетьмана Богдана Хмельницького, середніх літ, говорюча, весела й розумна.

Олена, менша дочка Богдана Хмельницького, жінка черкаського полковника Івана Нечая.

Ганна Хмельницька, гетьманша, третя жінка Богдана Хмельницького, з роду Золотаренків, 40 років; поважна, хазяйновита, держиться простих давніх звичаїв.

Остап Золотаренко, небіж гетьманші Ганни Хмельницької, козацький сотник 32 років.

Князь Богдан Соломирецький, дядько гетьманші Ви-говської по матері, син православного князя Василя; сам католик і прихильник Польщі; старий сивий удівець.

Зінаїда Соломирецька, його дочка, молода дівчина, дуже гарна з лиця.

Маруся Стеткевичева, жінка гетьманшиного брата Юрія

Стеткевича, приятелька гетьманші Виговської. Христина Стеткевичівна, її дочка, молоденька дівчина.

жвава, неслухняна й свавольна; приятелька князівни Зінаїди

Соломирецької.

Юрій Хмельницький, менший син Богдана Хмельницького, хлопець 16 років, вередливий, неслухняний й опришкуватий.

Князь Любецький, далекий родич Стеткевичів, католик, служив у польському війську, панич 45 годів, лисий, пристаркуватий, високий і кандибастий, сватає князівну Зінаїду.

Охрім Крути в'я з, наймит старої гетьманші Ганни Хмельницької.

Орися, горнична старої гетьманші.

Пан Казімір Беньовський, королівський посланець з Варшави, 50 років, жвавий, хитрий, облесливий і говорючий.

Павло Тетеря, полковник козацький, котрий потім одружився з удовою Катериною, старшою Богдановою дочкою, й був потім гетьманом.

Конюший князя Соломирецького, старий шляхтич.

Козацька старшина: полковник Тетеря, Тиміш Носач, генеральний обозний, Іван Золотаренко й інші.

Двірські дами й родички гетьманші Виговської: Павловська, Подарицька, Рудницька, Лговська; пажі, козаки, хор дівчат, козак вістовик, козаки вивідчики, 1-й шпигун, 2-й шпигун, селяни.

Дія драми діється 1657 року в Чигирині; остання дія — через три роки.

ДІЯ ПЕРША

Дія діється в Чигирині в домі небіжчика гетьмана Богдана Хмельницького. На сцені просторна світлиця, багато й гарно убрана по-старо-світському. Попід стінами ослони з спинками, застелені червоним оксамитом та сукном. В одному кутку довгий стіл, застелений дорогою скатертю. На столі на срібному полумиску хліб та сіль. Рядом з столом здорова канапа з спинкою, застелена квітчастим перським килимом. Коло стола довгі й круглі дзиґлики й стільці, оббиті червоним сукном. Коло образів і коло дзеркал скрізь по стінах понавішувані вишивані рушники. На стінах полиці з срібним посудом, висять рушниці та шаблі. Через усю світлицю простелений квітчастий килим до одних дверей. В світлиці двоє дверей.

ВИХІД 1

Удова гетьманша Ганна Хмельницька в намітці, в парчевому жупані, в намисті з червінчиків в три разки; четвертий разок з золотих, наче розтягнутих крапель. На разках золотий з діамантами хрест, подарунок Богданів.

Ганна Хмельницька. Минула моя слава! Полинуло моє щастя десь за синє море, мов ластівка в теплі краї. Була й я гетьманшею й господинею в цих покоях; а от сьогодні прибуде гетьманша Виговська, буде жить у цих пишних Богданових світлицях, буде тут походжати по цих дорогих килимах, буде усім правувать... А я, безталанна, муситиму кориться. Небіжчик Богдан був добрий для мене, слухав мене, поважав, звелів

перед смертю, щоб я жила в цьому палаці, просив, щоб я доглядала сина його Юрася. А Виговський вмостився сам в цей палац, ще й свою молоду гетьманшу звелів тут вмостить, а мене випхнув, дав мені для прожиття отой закуток (показує на одні двері),

дав на кінці палацу дві кімнатки та одну кімнатку для Юрася, Богданового сина мизинця. Ох, горе моє, недоля мояі А колись я тут гетьманувалаї Мала своїх гайдуків, пажів, свого писаря. (Ходить швидко, говорить гордо). Гетьман Богдан раз сподобив мене обідати з послами, ще й дав мені право видавати й підписувать універсали монастирям... А тепер... От Виговський звелів мені впорядкувать світлиці для своєї гетьманші, зострічать її... ніби якусь королівну. Шляхтянка, пак, має рідню між князями Любецькими, Четвертинськими, Соломирецькими... Охі (Зітхає важко). Оришко! Оришко!

ВИХІД 2

Ганна Хмельницька й горнична О р и ш к а.

Оришка (входить). Зараз, ласкава гетьманше!

Ганна Хмельницька. Оришко! Незабаром прибуде молода гетьманша. Я тебе приставлю до молодої гетьмлнші за служницю, будеш її услуговувать, бо ти проворна, зугарна й угариста, то й увинешся коло панії.

Оришка. Ой боже мій! їй же богу, боюся! Кажуть, нова гетьманша з великих панів: вже й не знаю, чи королівна, чи царівна, чи князівна. Кажуть, що вона їде з Києва до Чигирина в золотій кареті, а за нею їде такий поїзд, що вона сама вже буде в Чигирині, а хвіст того поїзда тільки що виїжджатиме з Черкас. Та ще кажуть, що їдуть усі польські князі, чи королі, чи вже й не знаю хто. Невже цьому правда?

Ганна Хмельницька. Цур дурної навісної! А поклич мені Охріма. (Оришка виходить).

ВИХІД 3

Ганна Хмельницька й О х р і м.

Охрім (входить). Добридень, паніматко гетьманше!

Ганна Хмельницька. Доброго здоров'я, Охрі-ме! Чи причепурив, чи поприбирав в дворі та в садку? Гляди лишень, щоб скрізь було гарно й чепурно. Незабаром прибуде поїзд з молодою гетьманшею. Та й за двором улицю замети, отам коло криниці, де на Маковія воду святять щороку.

Охрім. Ще й улицю? Неначе на Маковія, як святять зілля.

Ганна Хмельницька. Ну, ну! не варнягай та мерщій йди й замітай, бо я сама вийду от зараз та все огляджу.

Охрім. А чи то правда, гетьманше, що люде кажуть, нібито з молодою гетьманшею їде велика сила польських панів, а за ними йде велика сила війська, та все польські шляхтичі й татари, та ще й чорні орапи; та нібито вони везуть з собою в кареті якусь хранцузьку відьму, чи мару, а в тієї хранцузької відьми, буцімто, одні зуби в роті, а другі зуби на лобі. Військо, кажуть, таке, що як іде, то аж земля стугонить. А та хранцузька відьма, чи мара, як тільки свисне та заклацає усіма зубами, то напустить на наше козацьке військоману, і воно так одразу й попадає та й поляже покотом. А тоді польські пани знов вернуться до нас і заведуть на Україні нову панщину та шляхетчину.

Ганна Хмельницька. Нехай би верзла отаке Оришка чи якась стара баба... Адже ж ти Охрім?

Охрім. Крутив'яз Охрім, паніматко гетьманшо.

Ганна Хмельницька. А мені здалось, що це стоїть коло мене Оришка... А поклич сюди сотника Остапа Золотаренка, мого небожа.

Охрім. Зараз, ясновельможна! (Виходить).

ВИХІД 4

Ганна Хмельницька й Остап Золотаренко.

Остап (входе й кланяється). День добрий, тітко! З сьогоднішнім днем будьте здорові! (Цілує Ганну в руку; вона цілує його в голову).

Ганна Хмельницька. Спасибі, небоже! Будь і ти здоровий. Оце я тебе покликала, щоб спитать, де мені зустрічати нову гетьманшу з хлібом та з сіллю? Чи тут в світлиці, чи деінде; чи на ґанку, чи в світлиці в дверях, як стрічають молодих після вінчання, чи, може, ще гетьман звелить мені зустрічать ЇЇ аж за брамою. Чи не казав пак тобі про це гетьман?

Остап. Сказав би, та й сам не знаю. Мені гетьман про це й не скаже. Не Золотаренки в його запобігли ласки, а Виговські. Наїхала тих Виговських до Чигирина ціла метка, неначе ввесь Вигів з Волині переперло сюди в Чигирин. На гобаку поліном кинь, а в шляхтича влучиш.

Ганна Хмельницька. А мені ж треба знати, де й як зустрічать нову гетьманшу. Виговський вигадує якісь пишні церемонії для Олени Стеткевичівни. Велика, бач, пані; значного шляхетського роду, має рідню на Литві між князями. Вона ж дочка новогрудського каштеляна Богдана Стеткевича й князівни Соломирецької.

Остап. Кажуть, що їде до нас якесь велике цабе.

Ганна Хмельницька. Гетьман звелів мені й моїм пасербицям стрічать гетьманшу, але де й як, цього гаразд не розтовмачив: бігає, метушиться, мов навісний.

Остап. Треба спитать у полковника Данила Вигов-ського. Він же в гетьмана, мов права рука! А от і він!

ВИХІД 5

Ганна Хмельницька, Остап Золотаренко йДанило Виговський.

Данило Виговський. А я, мамо, оце до вас. Добридень вам, мамо! Чи готова, Остапе, твоя сотня? Ти з своєю сотнею поїдеш з гетьманом за місто назустріч гетьманші.

Остап. Вже готовісінька. Хоч і зараз рушать з міста.

Данило Виговський. Просить вас гетьман (кланяється Ганні), щоб ви, гетьманшо, були ласкаві, стріли молоду гетьманшу з хлібом-сіллю та привітали її та її ясновельможних родичок, котрі їдуть вкупі з нею.

Ганна Хмельницька. Та треба ж вийти назустріч і привітать. (Зітхає). А де ж казав Іван Остапович зострічати гетьманшу? Чи тут в світлиці, чи на ґанку, чи, може, й за двором?

Данило Виговський. От про цю церемонію нічого напевно не скажу вам, бо я й сам невідомий тому.

Ганна Хмельницька. Як за двором, то я на це не згодна. Багато вже буде честі для нової гетьманші. (Одходе набік).

Остап. Та й для шляхти, що з нею наїде, буде надто багацько пошани.

Данило Виговський. А хоч би й для шляхти!

Остап. Шляхта не варта такої пошани. Це вже справді пішлося козакам, як з Петрового дня, щоб козаки панькались з шляхтою, неначе колись з польськими панами.

Данило Виговський. Остапе! Це ж наїде з гетьманшею не польська шляхта, а нашої ж віри украї-

21 — 1. Нечуи-Левицькнй, тж 9,

321

Ська, котрої й небіжчик Богдан не вигнав з України і котру таки шанував.

Остап. Гм... вона-то й своя, але за нею волочиться хвіст польських князів та панів.

Данило Виговський. А як і волочиться, то що ж?

Остап. Нехай краще не волочиться. Я вже постерігаю, до чого воно йдеться.

Данило Виговський. А до чого ж воно йдеться?

Остап. А до того, що пани хотять втиснуться знов на Україну, покласти на наш віз хвостика, а потім лапку, а потім зовсім сісти та й зіпхнути козаків з воза, а хлопів запрягти в ярмо, та до панщини! Я це трохи постерігаю.

Данило Виговський. Я цього не думаю, а думаю, що наші козаки, старшина, усі повинні бути шляхтою, як і шляхта польська.

Остап. А то навіщо? Усі повинні буть однакові! І козаки, і селюки — усі повинні бути шляхтою, коли вже в вас пішла на шляхту поведенція теперечки.

Данило Виговський. О, цього не буде! Не повинно бутиі Ми, старшина, ми тільки повинні мати опрічні од селюків вищі привілеї, мати право на маєтності.

Остап. Вибачай, полковнику! Цього ніколи не буде. Цього не повинно буть.

Данило Виговський. Ба повинно буть! (З криком).

Остап. Ба не буде! Не повинно бути! (З гнівом). Ганна Хмельницька. Та годі вам! Годі! Оце заходились.

Остап. Ось де наше право й право козаків! (Висмикує з піхви шаблю).

Ганна Хмельницька. Одже ще полаються, а може, й поб'ються отут! Та годі вже вам, годі! Остапе! Бійся бога!

ВИХІД 6

Ті самі й гетьман Виговський.

Виговський (несподівано входе в двері; біжить до Остапа й Данила, стає між ними й розставляє руки). Те-те-те! Чули ми цієї вже од вас і вчора, і позавчора, і позапозавчора. Те-те-те! Співайте ще іншої.

Ганна Хмельницька. Опам'ятайтесь. Годі вам змагаться!

Остап (махає шаблею). Накладу своєю головою, а не попущу шляхті та панам верховодить! Ми тут на Україні всі однакові. Всі рівня! Всі або шляхта, або сірома! Так постановив небіжчик Богдан.

Данило Виговський. Сірома — шляхта! Оце так гарна шляхта! Хи-хи-хи! (Регочеться).

Виговський. Те-те-те! От таке ми чули од вас і вчора, і позавчора, і цього тижня, і того тижня. Ну-ну! Годі вже вам, годі сперечатися та войдуватись! Накричались доволі, то й буде! Цитьте! Усе буде гаразд. Усе буде добре. Втихомиртесь!

Остап. Ніколи не мовчатиму, вийду на вулицю та серед улиці кричатиму проти панства...

Виговський. Те-те-те! Молодий ти, то й піднімає тебе на крикливці. От мене та й вас, шановна гетьманше, то вже крикливці не беруть.

Ганна Хмельницька. Куди вже мені до крикливців. Мені аби лихо тихо, то я й мовчатиму. Нехай крикливці нападають на будлі-кого іншого.

Виговський. Розумну людину гарно й слухати. А ви втихомиртесь. Усе буде гаразд.

Остап (тихо). Та й хитра ж оця людина! На всі боки він на лице, а вивороту нігде й нема! Але я постерігаю в його той виворіт.

Виговський. Вгамуйтеся! Помиріться. Годі вже вам! Буде з вас того змагання! Нащо нам ті хатні сварки та змагання? (Бере однією рукою за руку Данила, другою — за руку Остапа й складає їх докупи; вони обидва одвертаються один од одного, хоч подають руки).

Данило Виговський. Та вже нехай буде так, як гетьман каже.

Виговський. От і згода! От і мир! Нічого в світі не люблю я так, як мирноту та спокій! Чи правду я кажу, паніматко? (Обертається до Ганни Хмельницької).

Ганна Хмельницька. А бог його святий знає.

Виговський. А я оце до вас, гетьманше! Ще раз прохаю вас сердечно. (Цілує Ганну Хмельницьку в руку). Стріньте молоду гетьманшу, як господиня, як посаджена мати, з хлібом-сіллю та з пошаною, бо вона, може чули, з шляхетського, навіть сенаторського й князівського роду, має родичів князів і родається з ними.

Ганна Хмельницька. Де ж мені її зострічати? Чи в дворі, чи тут у світлиці?

Виговський. О ні, ні, ні, паніматко! Тутечки, осьдечки в світлиці зостріньте її з хлібом-сіллю. У дворі стріне її наш брат Данило. А ти, сотнику, зараз забирай свою сотню та їдь зо мною назустріч моїй дорогій гетьманші за Чигирин.

Остап. Добре, гетьмане! Моя сотня вже готова.

ВИХІД 7

Ті ж самі й вістовик-козак.

Вістовик (вбігає раптом). Ясновельможний гетьмане! Вже гетьманшин поїзд виїхав з лісу й спускається з горба. Я оце просто з дзвініці, звідкіль зирив за всім. (Виходить).

Гетьман Виговський. Брате Даниле! Ходім мерщій, хутчій, швидше! А де ж, гетьманше, Богданові дочки? Де Катерина Виговська? Де Олена Нечаева? Де ж це дівся Юрась? Нехай ідуть сюди. Та станьте рядочком. Ви, мамо, посередині, а дочки по одну й по другу руку. Отак-о! Та привітайте гетьманшу ласкавенько, промовте якесь привітання й поздоровління, бо з гетьманшею їдуть високі гості; зараз прибуде й її дядько, князь Соломирець-кий, та ще й з своєю прегарною дочкою, князівною Зі-наїдою.

Остап і Данило Виговський хапком виходять. ВИХІД 8

Ганна Хмельницька, Виговський, Богданові дочки: Катерина Виговська й Олена Нечаева.

Катерина Виговська (входить). Добридень! Добридень вам, мамо! (Цілує мачуху в руку). Добридень і вам, пане гетьмане!

Ганна Хмельницька й Виговський. Доброго здоров'я!

Олена Нечаева. Добридень, моя дорога мамо! З сьогоднішнім днем будьте здоровенькі! (Цілує мачуху в руку).

Ганна Хмельницька. Спасибі! Будь і ти здорова.

Виговський. От і добре, що ви прийшли. А де ж Юрась? Треба ж, щоб доконечно й він тут був на церемонії. Та причепуріть його трохи.

Катерина Виговська. Добре-добре, пане гетьмане! Вже ми доглянемо його.

Виговський. Прощавайте! Господи, споспішай і спострічай! Дай боже час добрий!

Ганна Хмельницька, Катерина й Олена. Прощайте! Господи, спострічай! (Гетьман Виговський виходить).

ВИХІД 9

Ганна Хмельницька, Катерина, Олена, потім Юрась Хмельницький.

Ганна Хмельницька. Сідайте! Сідай, Катерино! Присядь, Олено! (Усі сідають).

Катерина. їдуть до нас високі гості.

Олена. Та ще й з високою пихою. Все шляхта, та князі, та князівни... Я не знатиму, на яку й ступить перед такими гістьми.

Ганна Хмельницька. Будемо ступать на обидві, як і повсякдень ступаємо. Там-то диво князі та князівни! Бачили ми, як за вашого небіжчика тата Богдана ті князі давали драла з України, аж курява підіймалась слідком за ними.

Катерина. А це вони потрошку знов силкуються вшелепаться на Україну, бо нова гетьманша з шляхти.

Олена. Та ше й не з простої, а гоноровитої. Кажуть, нібито вона доводиться родичкою і князям, і сенаторам.

Ганна Хмельницька. Та доводиться ж родичкою і князям Любеньким, і князям Соломиоепьким, Доу-цьким, і Гооським, і Огінським. й іншим. Має вона оідню між варшавськими сенаторами. Князь Соломиоецький, той, що їде з нею до гетьмана в гості, доводиться молодій гетьманші рідним дядьком по матері. Кажуть, що цей князь вже став католиком, а його дочка, молода князівна Зінаї-да, вже спольщилась трохи.

Катерина. Я чула, що молода князівна Зінаїда дуже гарна з лиця.

Ганна Хмельницька. Кажуть, що така гаона хоч з лиця води напийся, і сже до неї присватується якийсь немолодий князь.

Олена. Не князь-бо, мамо, а сенатор.

Ганна Хмельницька. Нехай буде й сенатор. Але цей сенатор чи князь вже пристаркуватий, дуже багата людина, має великі маєтності на Литві та на Поліссі.

Катерина. Може, й він пришелепається до нас в Чигирин?

Ганна Хмельницька. Мабуть, присургануться.

Юр а с ь (вбігає). Що це таке? Що це таке?

Ганна Хмельницька. А що там таке, Юрасю?

Ю р а с ь. Що це таке? Що це таке? (Бігає сюди й туди, од кутка до кутка).

Ганна Хмельницька (встає й іде до Юрася). Та тпо там таке трапилось?

Юоась (перекривляє"). Еге! Що там таке трапилось? Сидять отутечки та базікають. Он підіть лиш подивіться самі, то й побачите.

Ганна Хмельницька. Та на що ж подивиться? Куди йти?

Ю р а с ь. А туди ж о! Хіба ж ви не знаєте? Ганна Хмельницька. А почім же я знаю? Юоась. А де тепер мої коні стоять? Га? Ганна Хмельницька. А де ж вони стоять? В стані.

Юрась. Еге! В гарній стані. (Кричить перед самим Ганниним лицем). В хліві! Он де! Мої коні поставили в хліві, а гетьманові стоять вже в стані мого тата. Он що! Я цього не стеоплю. Я ТУТ хазяїн, а не Іван Остапович Виговський! Що ие таке? Що це таке? Я питаю в вас, шо це далі буде? Га? Я тут хазяїн і гетьман! Навіщо Іван Остапович взяв мою булаву? Мене обібрала козацька рада за гетьмана, а не Виговського.

Ганна Хмельницька. Та тебе ж, серце, тебе. Але постривай лиш! Тобі треба ще вчиться, треба ще їхать до Києва та вчитись в академії, а потім, як вивчишся, то й будеш гетьманувать.

Десь далеченько чуть здалеки музики й гуркіт поїзда. Усі кидаються до вікон і заглядають в шибки.

Ганна Хмельницька. Певно, поїзд недалеко, бо чуть музики.

Катерина. Он вже виїжджає з гаю, спускається в місто в возвозі.

Олена. Та й довгий же поїзд! Попереду їде французька ніби золота лиснюча карета.

Ганна Хмельницька. Ото ж їде гетьманша. Вона їздить завсіди в батьківській французькій кареті.

Катерина. А за каретою ще каляси! Та коні все повбирані; над хомутами червоні широкі пояси мають на вітрі.

Олена. А за каретою в калясах їдуть якісь панії.

Ганна Хмельницька. Ото ж, певно, гетьманщині двірські панії та родички: Павловська, Подарицька, Рудницька, Лговська.

Катерина. Кажуть, що вона везе з собою й якогось славного кравця Васильківського, та ще й кухаря з Варшави.

Ганна Хмельницька. Везе кравця, бо вона вбирається по-заграничному, як убираються в Парижі двірські французької короліви.

Олена. Ото буде на що подивиться. Побачимо усякого заграничного дива.

Музики наближаються, чуть їх вже голосніше та голосніше.

Ганна Хмельницька (бере з стола тарілку з хлібом, застелену рушником, вишиваним заполоччю та золотом, і стає серед світлиці). Катерино! Олено! Ставайте-бо побіч мене, а ти, Юрасю, ставай окроме, трохи одда-леки.

ВИХІД 10

Ті ж самі й поїжджай и.

Одчиняються двері. Входить гетьман Виговський і веде під руку гетьманшу Олену. Олена убрана по французькій моді XVII в. в сукню з довгим шлейфом, в зубчастий високий комір; в не" на голові білий парик. Яа гетьманшею йдуть дами, її родички: Павловська, Рудницька, Подаоицька. Лговська, за ними Маруся, жінка гетьманшиного брата, Юрія Стеткевича, і її дочка Христина, Данило Виговський, Остап, козацькі полковники й сотники, за ними натовпились козаки, позаду слуги, Охрім Крутир'яз, Оришка. Музики грають марш.

Ганна Хмельницька (виступає назустріч Вигов-ській). По нашому давньому звичаю зострічаємо тебе, гетьманше, з хлібом-сіллю. Пошли боже тобі на новому місці щастя, та здоров'я, та вік довгий! Даруй господи, щоб ви з Іваном Остаповичем гетьманували довго-довго й не зазнали на своєму віку ніякого горя, щоб ваше нове життя

було ясне та красне, як погожі літні дні. (Подає гетьманші хліб. Гетьманша бере хліб).

Ганна Хмельницька. Поцілуй же, гетьманше, наш хліб по нашому тутешньому звичаю, а то ми подумаємо, що ти цураєшся нашого хліба-солі.

Виговська. Спасибі вам. Вибачайте мені, бо я не знаю простих сільських тутешніх звичаїв: я не козацького роду. (Цілує хліб. Катерина Виговська бере од неї хліб і кладе на стіл).

Ганна Хмельницька. Тепер вітаю тебе в новій господі од щирого серця. (Кладе обидві руки на плечі Ви-говській; Виговська й собі кладе руки на Ганнині плечі; обидві тричі цілуються, потім одна одну цілує в праве плече). Оце старша дочка мого небіжчика Богдана, Катерина Виговська, з котрою ти вже знайома, як я чула од неї. (Гетьманша так само цілується з Катериною).

Ганна Хмельницька. А це менша дочка мого Богдана, Олена Нечаева. (Гетьманша цілується з Оленою).

Ганна Хмельницька. А це Юрась, менший Богданів син.

Юрась. Не Юрась-бо, мамо, а Юрій. (Цілує Вигов-ську в руку. Виговська цілується з ним).

Виговський (до гетьманші). Прошу сідати в нашій господі! (До Ганни). А це знайомі й родички моєї молодої гетьманші. А оце невістка моєї гетьманші, жінка її брата Юрія Стеткевича, Маруся; це її молоденька дочка Христина.

Ганна Хмельницька, Катерина й Олена кланяються їм і вітаються

з ними.

Ганна Хмельницька. Прошу сідати, наші дорогі гості! (Виговська сідає на першому місці на канапі; паж несе її шлейф).

Виговський (до старшини). Сідайте, прошу вас!

Старшина сідає по другий бік. Коло порога і в одчинених дверях товпляться козаки й слуги. Декотрі заглядають в одчинені двері.

Ганна Хмельницька. Як же тобі, гетьманше, показавсь наш Чигирин?

Виговська. Після Києва та Варшави він мені здається дуже простим.

Ганна Хмельницька. Та певно, далеко Чигири-нові до Києва та Варшави,

Виговська. Та козаків тих так багато в Чигирині! На яку вулицю не поверни, скрізь манячать козаки та козаки!..

Ганна Хмельницька. Бо це козацьке місто.

Натовп розступається. В світлицю входить польський посланець

Беньовський.

ВИХІД 11 Ті ж самі й Беньовський.

Виговський. Моя дорога! Пан Казімір, посланець од польського найяснішого монарха, пробуваючи в цей час у Чигирині, хоче заповіститься тобі (гетьманша встає) й поздоровить тебе з приїздом.

Беньовський (підлесливим голосом). Найвищий, найзавершеніший Розум, котрого ми нарікаєм) богом, цар над небом і землею, колись сотворив першого чоловіка Адама й його першу жінку Єву. Найвищий

Розум, "аль-бо" бог, увів першого чоловіка й його супружницю в пишний рай, зумисне для цієї прегарної пари насаджений. Ви, ясновельможна гетьманше, з ясновельможним гетьманом у Чигирині та в Суботові, як Адам і Єва в раї. Вітаю ж вас, ясна паніє з високого ооду, і бажаю вам щастя в цьому новому раї на пишній Україні. (Цілує гетьманшу в плече, потім у руку). Ясновельможна гетьманше! Поздоровляю вас з вашим високим титулом! Ви тепер, мов короліва на Україні, як наша кооолівa в Польщі.

Виговська. Спасибі! Спасибі! Прошу ж сідати в нас! (Сама сідає). Я бажаю часто бачити вас в Чигирині в нас у гостях, хоч ви й далеченько од нас живете.

Беньовський (сідає). Ох, не близький світ! Тепер пробуваю на Поділлі коло Бара, в своїй маєтності, але я живу в Варшаві або на Волині, як каштелян волинський. Але ради миру між двома народами я ладен орлом шугати щодня з Варшави до Чигирина.

Виговська (до Беньовського). Як ТУТ усе по-старо-світському в палацах небіжчика гетьмана Богдана: на стінах рушники, на стелі й на дверях намальовані янголи, Авраам, Фараонова дочка, неначе в церкві. От у палаці небіжчика мого панотця і в палацах князя Соломирецького на стелі скрізь понамальовувані амури та венери, неначе в Парижі в Луврк

Беньовський. Це, бачте, ясновельможна, по козацькому, по старосвітському звичаю.

Гетьман Виговський (до Ганни Хмельницької). Мамо! Прошу вас привітать гостей старим медом, од котрого усякові хмари зсовуються з чола! Почастуйте, мамо, мою молоду гетьманшу, моїх вельмишановних гостей.

Ганна Хмельницька на часок виходить, потім знов входить. За нею козак виносить на блюді срібний бутель меду й поналивані медом срібні пугарі. Виговський подає перший кубок гетьманші, а сам бере другий кубок. Виговська встає, бере кубок у руки. Усі гості зараз устають і беруть пугарі.

Виговський. Вип'ємо за здоров'я моєї дорогої ясновельможної. (П'є).

Беньовський. За здоров'я гетьманші! Даруй боже, щоб ваше життя було солодке й міцне, як оцей старий мед — П'ЯНР чоло, як його звуть козаки. Віват!

Усі. Віват, віват!

Одчиняються двері, входить князівна Зінаїда в пишному європейському убранні, з золотою діадемою на чолі, обсипаною перлами, а слідком за нею йде старий князь Соломирецький.

ВИХІД 12

Ті ж самі, князь Соломирецький і князівна Зінаїда.

Виговський. Наливайте медом кубки! Вип'ємо за зтооов'я князя Соломирецького! За здоров'я князівни Зінчїди! Віват!

Беньовський. По-лицарській вип'ємо за чорні очки та за тонкі брівки славної князівни Зінаїди! Віват! Тричі віват!

Усі. Віват! віват! віват!

П'ють. Виговська встає з місця, йде назустріч Соломиоецькому й Зінаїді, цілує в руку князя, потім обнімає князівну й цілується

з нею.

Соломирецький. Поздоровляю тебе, кохана небого, на твоєму новому господарстві. Вибачай, що ми трохи опізнились в дорозі й не догнали твого поїзда, але не ми винні.

Зінаїда. Ніхто в світі не бажає тобі стільки щастя й долі, скільки бажаю я, моя дорога сестро! (Цілується з гетьманшею). Поздоровляю тебе на гетьманстві!

Виговська. Спасибі вам, мій дорогий дядечку, і тобі, моя дорога сестро!

Остап (придивляється до Зінаїди. Тихо). Одже ж не дурно слава про Зінаїдину красу пішла по всіх усюдах. Ой, яка ж вона пишна!

Христина (обнімає Зінаіду). Яка я рада, що ти прибула до Чигирина! Мені веселіше буде з тобою в Чигирині. Будемо вдвох гуляти, бігать по садку та пісень виспівувати. Знайдемо собі забавку та розвагу.

Беньовський. О, знайдете. (Поглядає скоса на Остапа). Тільки стережіться ви, панни, степових орлів: вони небезпечні для красунь. Ой, стережіться!

Христина. Авжеж пак! Ми з Зінаїдою зовсім в безпечності.

Беньовський. Моя гарна панянко! Не зарікайся заздалегідь. За своє серце не можна заздалегідь зарікаться.

Христина. А я зарікаюсь. А ти, серце Зінаїдо? Зінаїда (глянувши на Остапа). Я? Я?.. Христина. Та ти ж, а не я.

Зінаїда (тихо). Ох, який пишний цей сотник! Гарний, як намальований! (Голосно). Я так само зарікаюсь, вельможний пане Беньовський.

Беньовський. Глядіть лишень, щоб потім не каялись. Адже ж наїхали колись з Адамом Кисілем до Богдана шляхтянки панії й панни, та й... гм... степові орли позаманювали горлиць на степи,— не тільки паннів, але й заміжніх паній.

Христина. Ми не горлиці. Хіба ж в нас є крила?

Виговський. "Ой дівчина-горлиця — до козака горнеться..."— співають в пісні. Мабуть, горлиці, коли про дівчат так співають у пісні.

Остап. "А козак, як орел; як побачив, то і вмер". (Поглядає на Зінаіду; тихо). Боже мій! яка вона пишна. Неначе серед людей отут несподівано впала зоря з неба й осяяла цю світлицю і звеселила моє серце.

Беньовський. Хоч і поиємно й гарно нам у вас, але нам треба й честь знати. Чи правду я кажу, ясновельможний гетьмане? Я теперечки не посланець од ясновельможного нашого короля, а тільки гість. Падаю до ніжок ясновельможної гетьманші й прощаюсь з усім товариством. (Кланяється до обох гетьманш і до всіх загалом).

Виговська (вставши). Не навіки ж, пане Беньовський; не на довгий час! Ви ж в нас ще довгенько пробудете в Чигирині.

Беньовський виходить. Виговський випроводжає його до дверей.

Виговський. Час і мені дати спокій моїй дорогій гетьманші. Та в мене й діло є з вельможним паном Беньов-ським. А ти, молодий сотнику (до Остапа), зостанься та розважай молодих паннів.

Виходить. За ним виходить натовп козаків, що стояв коло порога.

ВИХІД 13 Ті ж самі без Беньовського й Виговського.

Христина (встає). Ой, як же я засиділась! Аж ноги потерпли. Коли б побігати або походить трохи. Тра-ла-ла! Тра-ла-ла! (Починає ходить по світлиці, приспівує).

Двірські панії. Оввa! Христино! Схаменись! Це гарно!

Маруся Стеткевичева (говорить помаленьку й запикується). Отак вона все. Пустує та й пустує чи вдома, чи в гостях — все одно. В'юнка, як в'юн! Так тобі, мм... між пальцями й вислизне. Не слухає ні мене, ні батька. Я ж кажу... А! І в кого ти вдалася?

Христина. Я, мамо, вдалась в Христину Стеткеви-чівну, а не в вас.

Ганна Хмельницька. Та нехай пустує! Бігає та гоається, бо ще молоденька.

Христина (бере Зінаїди за рику). Ой. не люблю посиденьок на одному місці! Вставай, Зінаїдо, та трохи походимо по світлицях або ходім в садок. Моне вже бере нудьга. (Зінаїда встає). Тра-ла-ла! Тра-ла-ла!

Остап. Князівно! Ти чогось смутна та невесела: мабуть, тобі не сподобався наш Чигирин.

Зінаїда (оступається од його гоодо. Тихо). Які пишні, але страшні очі в нього сотника. Чогось я боюсь його чопних очей. (Голосно). Я, сотнику, ні смутна, ні весела. (Оступається од Остапа ще далі. Остап приступає до неї).

Остап. Ти, князівно, неначе боїшся нас, козаків; чогось все оступаєшся од нас.

Виговська. Пане сотнику! То вона вперше бачить козаків. Ти не подивуй її.

Остап. Мабуть, тобі, князівно, здається, що ти попалась в полон до татарської орди в Крим.

Зінаїда. Я татарської орди зроду не бачила, тільки чула про неї. Я, сотнику, зросла між іншим товариством. В нас на Литві люде... якось трохи ніби інакші.

Ганна Хмельницька. Поживеш, князівно, з нами, оговтаєшся, призвичаїшся, то й до нас звикнеш.

З і н а ї д а. Тут якісь інші люде. Все тут якось не по-нашому. (Тихо). Що це зо мною починається? Цей сотник неначе навів на мене чари: і боюсь його, і не можу одвести од його очей. В його очі неначе горять. (Сідає поруч з Виговською, обнімає її й схиляє голову на її плече).

Виговська. Ти, сестро, втомилася в дорозі?

З і н а ї д а. Ні, моя дорога сестро! Я приїхала на нове місце; скрізь бачу нових людей; заїхала з Полісся в якийсь інший, чужий для мене край, і чогось... несподівано на мене находить ніби смуток. Чогось я згадала несподівано наш палац на Поліссі, згадала свою небіжку матір, неначе побачила її отут перед собою, і мене несподівано взяв жаль, аж коло серця стисло. Чогось смуток найшов на мене.

Ганна Хмельницька. Може, це з пристріту або з очей... Це буває: на тебе одну дивились усі, зирнули усякі очі, а з людських очей... усяково буває.

Подарицька. Що правда, то правда. І зо мною це траплялось. Як хто на мене пильно та довго дивиться, то зо мною стає ніби пристріт.

Лговська й Павловська. І зо мною буває так само. Я боюся пильних гострих очей! На князівну всі зиркали очима і, певно, наврочили її.

Виговська (до Зінаїди). Буває й з пристріту. Але заспокойся, моя дорога сестро. Навіщо ти думаєш в такий веселий для мене день за все сумне та невеселе.

Остап. Думай, князівно, про що веселіше, бо в твоїх очах блищать вже сльози.

Христина (бере за руку Зінаїду). Вставай лиш, Зінаїдо, та підемо подивимось на Богданові світлиці, на його дорогі скарби: на пістолі, на турецькі та дамасські шаблі та на срібний й золотий посуд. Я вже їх раз тут бачила. Там так собі й осипані коралами та діамантами. (Зі~ наїда встає).

Остап. Ходім, князівно, я поведу тебе по світлицях ІБогданових і покажу ті скарби.

З і наїда (гордо оступається, до Остапа). Нехай гпотім колись! Ми не швидко од'їдемо.

Остап. Ти, мабуть, гордуєш нами, козаками? А ми людці нічого собі. Поживеш в нас у Чигирині, то й звикнеш до нас.

Зінаїда. Побачимо. Може, звикну, а може, й ні. (Важко зітхнувши). Цього я й сама не вгадаю в цей час.

Христина. От я одразу вже й звикла тут, і мені тут веселіше, ніж у мами вдома. Тра-ла-ла! (Ходить й приспівує на ході).

Стеткевичева Маруся. Я ж кажу, що так. Скрізь для неї гарно, а в мами погано. (До Виговської). Кажи вже ти, сестро, що-небудь їй, а я не буду... вже, гм. Ет!

Остап. Хвалю тебе, Христино, за весзлу твою вдачу. На тебе не найде ніколи ні сум, ні жаль. Еге так?

Христина. Нехай тільки найде на мене, то я йому дам одкоша! Тра-ла-ла! (Бігає й пустує, здіймає з стіни рушницю). Ану, спробую, чи добре стріляє ця рушниця? (Зінаїда й Стеткевичева однімають рушницю).

Остап. А ми, князівно, люде веселі й не гордовиті. Козакам нема часу нудиться, але сміятися та співать доводиться таки частенько.

Зінаїда (одходить од його). Не всі люде, сотнику, вдалися одні в других. Я в тебе не вдалася, а ти в мене не вдався. (Тихо). Але які ж в його пишні очі! Я таких і досі не бачила нігде. І в сні мені такі не снились. Ох, що ж то буде зо мною? Сумом та жалем починається моя любов до цього степового красуня в цьому козацькому Чигирині. Щось недобре віщує моє серце!

* Христина (знов здіймає рушницю). Ой, спробую, як вона стріляє! (Зводить курок; рушниця вистрілює). Бах! як славно стріляє! Трах-тарарах!

Зінаїда. Ох! поганий задля мене знак в Чигирині!

Усі (встають і з переляком). Ой боже мій! ох лишенько!

Завіса спадає. ДІЯ ДРУГА

На сцені садок за палацом Богдана Хмельницького; ґанок коло палацу виступає в садок; за палацом гай і замкова гора; на горі твердиня з високими баштами. Дія діється в неділю.

ВИХІД 1

Князівна Зінаїда Соломирецька й Христина; убрані в голубі довгі з широкими викладчастими комірами літники, юбки;

обидві в червоних черевиках, в високих на п'ядь білих кибалках, обвитих впоперек рядками дрібненьких квіточок та зібганих і поморщених вузеньких стьожечок.

Зінаїда (походжає по садку). Які тут чудові ліси й гори, садки й гаї! Пташки щебечуть, соловейки співають, квітки зацвіли. Який зелений рай! Я тут неначе в раї. Як мені весело! Яка радість в моєму серці! Я тутечки в гостях вольна, мов та пташка: співаю, бігаю, гуляю, коли сама схочу, не так, як у палаці мого тата, де я жила взаперті, все під доглядом, все тільки пряла та в костел воздушки й покрівці вишивала. (Біжить по стежці, рве квітки й закладає собі за вуха).

Христина (доганяє її). Ну та й швидко ж ти літаєш по садку, мов та зозуля в гаю шугає; і догнать тебе не дожену. Зінаїдо! я догадуюсь, чого це ти в Чигирині стала така весела, що оце аж підскакуєш.

Зінаїда. Ні, серце моє! ти про те й не знаєш, і не відаєш, і навіть не догадуєшся.

Христина. Ба догадуюсь! Ти тутечки стала така весела тим, що за тобою не ходить слідком одна персона... один... пан...

Зінаїда. Пан? Котрий це пан? Який же він з себе?

Христина. Високий та гнучкий, як чапля, кандиба-стий; голова довга та тонка, неначе в лошати; вуха стирчать, як у зайця, а ніс отакий-о! (Показує пальцями, розчепіривши їх і приставивши до носа).

Зінаїда. Я одразу вгадала. Це ж князь Любецький? Добре ти малюєш парсуни, неначе вчилась малярству в Римі.

Христина. Ой, гидкий він, ще й пронозуватий!

Зінаїда. Ой, яка я рада, що вже півтора місяця його не бачу. Пхе! Аж уся іздригнусь, як згадаю, як він було лиже мені руки слиняними мокрими губищами, неначе теля. Пхе! Пхе! Я аж гидую. Втекла б од тих губищ аж на край світу. (Біжить стежкою. Христина біжить за нею).

Христина. Чи не думає часом він тебе сватать?

Зінаїда. Ой гвалт! Рятуйте мене з душею й тілом. Пхе! Пхе! Ой, хоч не кажи цього, бо він і справді залицяється до мене.

Христина. Ото жених! (Регочеться).

Зінаїда. Правда, що жених! Вже Охрім Крутив'яз багато кращий за нього. Ой, яка я тут весела на волі в

цих пишних Богдановйх садках, на волі, на всій своїй волі! Тут за мною ніхто й не зирить і не стереже мене. Я тутечки зовсім вольна.

ВИХІД 2 Зінаїда, Христйна й Ю р а с ь,

Ю р а с ь (виходить з латинською книжкою і, не примічаючи паннів, вчить лекцію напам'ять). Oratio Ciceronis pro Catilina. Quousque tandem, Catilina, abutere patien-tia nostra! Quousque tandem, Catilina, Catilina, Catilina... 1 Ой, трудне ж завдав мені вчитель на лекцію, та ще й напам'ять. Quousque tandem,— quousque tandem... Quousque, quousque2.

Христина (вибігає з-за куща, висмикує книжку в його з рук, шпурляє). Отак його! Отак! (Топче книжку закаблуками).

Ю р а с ь. Що ти робиш? Оддай! Оддай мені книжку! Я люблю вчиться.

Зінаїда (виходить з-за куща). А стид, а сором, Христино! Навіщо ти ото мордуєш книжку?

Ю р а с ь. Мабуть, щоб не була дурна та вчилась краще.

Зінаїда. А хіба ж книжка винна?

Ю р а с ь. А певне винна книжка та вчитель, а не я. (Зінаїда й Христина регочуться). Я ніколи ні в чому не був винен.

Зінаїда. Бо тобі ж таки треба вчиться: ти ж колись будеш гетьманом.

Ю р а с ь. Я хочу вивчиться, бо буду гетьманом. Вчи й ти, Христино, Катіліну.

Христина (регочеться). А мені воно навіщо! Хіба я в ченці пострижусь, чи що? То ченці в Києві розмовляють латиною.

Ю р а с ь. Та й я не думаю йти в ченці.

Зінаїда. А хто знає. Може, й ти колись будеш ченцем: бо ти дуже любиш молиться богу та вчити латину.

Ю р а с ь. В ченці? Ще що вигадай! Сама йди в черниці. Я хочу женитись, а не постригаться в ченці. Христина. От тобі на!

З і н а ї д а. Так зарані? Ти ще дуже молодий.

Христина. А кого ж ти думаєш сватать?

Ю р а с ь. Та вже ж не тебе, а когось іншого.

Христина. Чом же не мене? Хіба я не гарна? От дивись, які в мене гарні очі (кліпає очима); дивись, як я вмію моргати бровами (моргає на Юрася); а які в мене кучері пишні!

Ю р а с ь. Чванься, чванься, бо ти чваньковита та ще й прудка, як та коза. Я не хочу брать кози. Я хочу сватать тебе, Зінаїдо, бо ти гарна. Господи, яка гарна! Я тебе люблю, господи, як люблю! (Обнімає Зінаїду й хоче її поцілувать. Христина регочеться).

З і н а ї д а (виривається од його й тікає. Юрась доганяє її). Оце причепився! Шукай собі іншої, бо я за тебе не піду заміж.

Юрась. Чом не підеш?

З і н а ї д а. Тим, що не люблю тебе. Ти ще малий.

Юрась. Не любиш мене? Мене усі дівчата в Чигирині люблять та обнімають, а вона не хоче! Яка перебендя!

З і н а ї д а. А я не хочу, бо не люблю тебе. Не забувай, що я князівна.

Юрась. Овва! А я гетьманенко. А що?

З і н а ї д а. Коли б ти був гетьман, то я за тебе не пішла б, бо я шляхтянка й князівна. Я не козацького роду.

Христина. Йди лиш та сідай до книжки. (Піднімає з землі книжку й тикає її в руки Юрасеві). На та вчи! (Передражнює) Oratio, oratio, oratio, Catilina I. На та белькочи, та тікай звідсіль.

Юрась (вириває книжку). Ну, потривайте ж! Я ж вам колись оддячу. Будете мене довго пам'ятать. Малий, негарний... Які красуні понаїжджали до Чигирина з Полісся!

Христина. Будемо пам'ятати аж до обіду, а після борщу вже й забудемо. (Юрась оглядається, свариться на неї книжкою, потім заходить за кущі, сідає за кущем, притаївшись, і підглядає: то вигляне, то знов заховається за кущі).

ВИХІД з Зінаїда й Христина. Далеко десь у садку чуть дівчачі співи; дівчата співають веснянки.

Христина. Десь у садку співають дівчата. Ой, як мені хочеться поспівать з ними веснянок та побігати.

Зінаїда. Оввa! Нам не подобає співать та грати в якогось там хрещика з простими козачками.

Христина. Чом же ні? А я часто і співаю, і граю в садку з ними в усякі іграшки. Тут і багаті козачки грають з простими дівчатами і в хрещика, і в ящура. Мати моя сердиться, але я її не слухаю. Мені аби весело. Як тільки мене бере нудьга, то я зараз і майну до козацьких дівчат, та й граємо в садку.

Зінаїда. А я не гратиму, хоч оце й мені, господи, як хочеться і пограти, і поспівать, і побігати (приспівує). "А вже весна, а вже красна! Із стріх вода капле". А побіжи, Христино, та гукни на дівчат, нехай тут грають та співають, а я подивлюся та послухаю.

Христина. Добре! Зараз покличу дівчат. (Приспівує). "А я тобі, моя мати, перекір нароблю: повну хату ще й кімнату паірубків наведу". (Виходить).

ВИХІД 4 Зінаїда сама.

Зінаїда. Яка я сьогодні весела! І чого це я така весела, аж мені самій чудно? І співала б, і грала б, і все мені сміятись хочеться. Звідкіля це в цьому Чигирині така веселість найшла на мене? Якби я мала крила, то пташкою полинула б понад садками, понад лугами; пірнула б в те синє небо, та все щебетала б та щебетала. Але де б я сіла-впала? Куди б мене занесли крильця? Куди б я оце зирнула з височіні? (Задумавшись). Я б зирнула на його, на Остапа, заглянула б йому в карі орлині очі. Чи любить він мене? (Зітхнувши). Ох, це ж його очі налили вщерть радістю моє серце. Он.чого душа моя весела аж до краю. (Швиденько ходе по садку й приспівує). "Ой очі, очі, і ви, чорні брови! Чого ж ви припали мені до любові?" Але що ж з того, що я його покохала? Я, князівна Соломирецька, кого ж оце я полюбила? Козака, трохи не хлопа. Що це зо мною сталося? Боже мій, боже! Мені са-

мій стає аж страшно... Може, моє серце й помилилось... Але ж ні... ні! Я душу свою оддала б за цього сотника, якби... якби... я тільки не була князівна. Ой боже мій, боже! навіщо мене доля завела в цей Чигирин?

ВИХІД 5

Зінаїда, Христина й дівчата, убрані в стрічки та квітки, в сині літники та високі кибалки, як звичайно вбираються в неділю.

Христина (веде перед, за нею виступає рядок дівчат з-за кущів, побравшись за руки. Ходять рядком, звиваючись, грають в кривого танця й співають. Зінаїда сідає на лавці й задумується).

А в кривого танця

Та нема ладу й кінця,

Ходжу, ходжу, та не виходжу,

Плету, плету, та не виплету.

Грайте, дівочки, грайте!

Пилу не збивайте,

Пилу не збивайте,

Суконь не каляйте.

Бо на вас суконьки,

Як біль, білесенькі, (двічі)

Як папір, тонесенькі.

Дівчата стають в кружок і крутяться; грають потім в "царівни". Христина стає за царівну в середині кружка. Одна дівчина стає за кружком, удає царенка. Співають.

А в городищі царівна, царівна, А за городищем царів син, царів син. Приступи, царенку, близенько, близенько! Поклонись царівні низенько, низенько! Та візьми царівну за руку, за руку; Виведи царівну до ряду, до ряду; Другу бери із ряду, із ряду.

Дівчина, котра стояла за царенка, кланяється Христині, потім бере її за руку, виводить за кружок, становить до ряду, бере другу дівчину й становить серед кружка.

Христина. Зінаїдо! йди-бо та погуляй з нами! Дівчата. Князівно! ясновельможна князівно! Одна з дівчат. Князівно, йди лиш гулять з нами та розвеселись трошки.

Зінаїда. Я не гуляю з простими дівчатами.

22*

339

Тим часом Остап Золотаренко виходить з-за дерев, гуляє по садку. Вглядів дівчат та Зінаїду.

Одна з дівчат. Ой боже мій, як я злякалась!

Зінаїда (вхопившись рукою за серце). Ох-ох-ох! Як же ти мене злякав.

Христина (до дівчат). Чого це ви розсипались, неначе курчата од шуліки? Ставайте лишень знов до кривого танцю! (Бере за руку одну дівчину. Дівчата знов беруться за руки, ходять рядком і заходять за дерево в гущавину, співаючи пісні).

ВИХІД 6 Зінаїда й Остап Золотаренко.

Остап. Зінаїдо! чого ти неначе мене боїшся? Чого ти все од мене одхиляєшся й ніби тікаєш? Щотижня сливе бачився я з тобою, і все ти одвертаєшся тільки од мене, більше ні од кого, не хочеш до мене й слова промовити. Невже я такий страшний?

Зінаїда (заспокоївшись). Ні, сотнику! ти мені не страшний. Страшні мені усі козаки. Я до їх і досі не звикла й не оговталась з ними. Тут у Чигирині я й досі не призвичаїлась серед козацтва.

Остап. Чого ж вони тобі страшні? Ти ж не вчора й не позавчора прибула до Чигирина. Здається, час би вже й звикнуть тобі в Чигирині до козаків і призвичаїться.

Зінаїда. Мій панотець князь багато дечого страшного нарозказував за козаків, за гетьмана Богдана; і од того часу я чогось страхаюсь козаків. Чомусь вони мені несподобні.

Остап. Що ж він розказував про козаків?

Зінаїда. Розказував, як Богдан Хмельницький виганяв дідичів панів та князів з України, як козаки руйнували й палили панські оселі та палаци, як польські дідичі й шляхтичі та князі втікали в Польщу, перебирались по-таєнці за хлопів в свитки та в кожухи, ховались по лісах, по очеретах; розказував, що козаки оддавали хлопам панські лани та ліси. Ти ж знаєш, що й мій панотець втратив на Україні великі маєтності, землі й ліси, бо він став католиком, хоч родом українець. Він мусив утікать од Богдана з України на Литву, спасати своє й моє життя од козаків. Сотнику! будь ласка, йди собі од мене! Мені й досі ці страхи аж у сні сняться й лякають мене.

Остап. Не піду я од тебе! Не оступлюсь звідсіль! Ти неначе чарами причарувала моє серце од того часу, коли я вперше тебе вглядів. Не бійся мене! Я козак, люблю битви так, як твої чорні очі; але я люблю битви не для слави, бо за неї мені байдуже, а для оборони рідного краю од лютих порогів. Сипались під моєю шаблею ворожі голови, як лист з дерева восени. Але не страхайся! Чого тобі бояться того, хто любить тебе, як вітер билину, як квітки росу, а ясні зорі темну ніч? Зінаїдо! я вгадую, що й ти мене любиш, та тільки не хочеш того виявить та й сказати.

Зінаїда (гордовито). Я князівна. Ти мені не рівня.

Остап. То що ж, що ти князівна. Князівно! для серця немає ні князівства, ні панства. Кохання — це все одно, що віковічність, щастя без краю, без границь, без пам'яті. Зінаїдо! в твоїх очах для мене все: і небо і сонце, і життя й щастя, і ясні зорі й темні ночі. (Бере Зінаїду за руки). Чого ж ти мовчиш? Промов до мене хоч словечко!

Зінаїда (вириває в його руки й одходить). Сотнику! Не забувай, що я князівна, а ти... козак. Ти забув, що я католичка, хоч мій дід, князь Соломирецький, був благочестивої віри, як у вас кажуть. (Гордовито). Оступись од мене! Не муч мене! Не чаруй, козаче, мене своїми словами; не печи мого серця своїми очима. Тебе мати породила мені на смуток.

Остап (задумується). На смуток? Ти помиляєшся, князівно: на щастя, на наше щастя віковічне твоя мати тебе породила. В нас тепер на Україні нема ні шляхтичів, ні князів, ні панів, ні хлопів: ми усі рівні. Стань і ти мені рівнею, і ми обоє будемо щасливі до кінця нашого життя. Твої очі гріють і ніби печуть мене і вдень, і вночі. Твоя тінь слідком за мною ходить, куди не ступить моя нога. Моя мила! Моє щастя! Знівечила ти мене, козака. (Обнімає й цілує Зінаїду).

Зінаїда (вириваєтьсяз його рук). Оступись од мене! Я сказала тобі, що я князівна й католичка. Забудь про мене. (Одходить і потім біжить).

Остап (доганяє й хапає її за руку). Потривай, князівно! почекай! дай договорить до кінця. Без тебе мені світ не милий і життя мені непотрібне. Прощай же навіки! Піду в степи, кинуся в битву з татарами й накладу головою. Дай надивиться в останній раз на твої очі. І прощай навіки, моя мила! (Швидко одходить).

Зінаїда (доганяє його). Остапе! серце моє! вернись, не кидай мене. Невже твої пишні кучері обмочаться в кров, і їх висушить та розвіє вітер по степу? Невже твої ясні очі виклюють орли? Ти ж для мене одно в світі щастя. Твої очі цілі ночі світять мені, як ті ясні зорі. Не покидай мене, світи мені й грій мене своїми очима, мій соколе ясний! (Остап обнімає Зінаїду). З тобою я ладна йти й на степи, і на край моря, на край світу! (Кладе голову Остапові на плече й плаче). Остапе! і я тепер рада, що на Україні усі стали рівні; я хочу бути тобі рівнею. Та й тато мій, може, згодом пристане до козаків хоч поневолі, щоб вернути втрачені маєтності.

Далеко чути співи. Юрась виглядає з-за кущів і каже: "Що це таке? Що це таке?" На сцену з-за дерева та кущів виходить Христина й веде рядок дівчат, котрий звивається поміж кущами в кривому танці, співаючи: "А в кривого танця та нема ладу й кінця". Остап, вглядівши дівчат, одходить од Зінаїди і йде в гущавину садка.

ВИХІД 7

Зінаїда, Христина й дівчата. Дівчата то сідають, то стають гуртами; декотрі, побравшись за руки, крутяться.

Христина. Чого це ти, Зінаїдо, одбилася од гурту? Йди лиш та ще трохи погуляємо з дівчатами.

Зінаїда (сідає на лавці під деревом). Не до гулянки, не до співів мені тепер, Христино. Гуляй, співай собі. Покинь мене тут в самотині з моїми думами.

Христина. Зінаїдо! що це сталося з тобою? Ти плакала? В тебе очі смутні й заплакані? А де ж дівся сотник Остап? Ти чогось неначе та голубка підстрелена.

Зінаїда. Підстрелена, приборкана... Ти правду сказала. Не хочеться тепер мені ні гуляти, ні співать. Йди собі та гуляй з дівчатами, а я тут посиджу сама. Ой боже наш милий! Яке чудне дівоцьке життя! Півгодини перед-ніше я була весела, співала, а тепер я ладна й плакати.

Христина. Ой боже мій! що це скоїлось тутечки? Ти сидиш, неначе неприкаяна: така ти засмучена.

Зінаїда (встає). Ой стала я засмучена, засмучена. Правда твоя, серце Христино!

Христина. Та чого ж?

Зінаїда. І не питай. Я й сама невідома тому.

Христина. Тут був Остап з тобою. Де ж це він дівся?

Зінаїда. Не знаю. І не питай.

Христина. Чом не питать? Хіба ж ти мені не скажеш? А я ж тобі все дочиста за себе розказувала. І тепер тобі скажу щиру правду: я повела кривий танець далеченько в садок, думала, що Остап піде наслідці за мною; а потім я хотіла втекти од дівчат та стрінуться з ним буд-лі-де в садку в гущавині, щоб розмовлять з ним на самоті...

Зінаїда. Навіщо?

Христина. Скажу тобі щиру правду, як своїй приятельці: я його люблю, так кохаю, як нікого ще в світі не любила: ні мами, ні гетьманші тітки, ні тата, ні тебе, серце Зіню. Як зирне він на мене бистро очима, то на мене неначе блискавка впаде. А серце тільки стук, стук, стук: здається, от-от вискочить. Зіню моя люба та мила! що це діється зо мною, я й сама не відаю. (Обнімає Зінаіду й пригортається до неї).

Зінаїда (одпихає її). Геть од мене! (Одходить з гнівом). Йди собі звідсіль. Тікай з садка! Геть з-перед моїх очей.

Христина. Чого ж мені тікать? За мною ніхто не гониться. (Озирається). Хіба тут де засіли татари на засідки?

Зінаїда. Одчепись, кажу тобі!

Христина (приступає до Зінаїди). Чи це ти жартуєш? Але як ти чудно жартуєш сьогодні. (Придивляєть-ся до Зінаїди, заглядає в очі). Свят-свят-свят! Зіню! що тобі трапилось? Ой боже мій, яка ти стала чудернацька! Чи не...

Зінаїда. Чи не збожеволіла я? чому пак і ні... Я тепер божевільна.

Христина. Ти збожеволіла та знавісніла! (Тікає до дівчат, стає в ряд з ними). Дівчата! щось з князівною сталося. Чи не збожеволіла вона? Вона неначе стратила розум.

Дівчата. Божевільна! причинувата? Ой лишечко! Тікаймо од неї!

Зінаїда. Неправда. Я не збожеволіла! Я весела, я щаслива. Мені забажалось грати, співать.

Біжить до дівчат, стає в ряд і починає несамовито пісню: "А в кривого танця та нема ладу й кінця". Несамовито й швидко біжить і тягне рядок за собою. З дому на ґанок виходять Виговська й Маруся Стеткевичева.

ВИХІД 8

Ті ж самі й Виговська і Маруся Стеткевичева.

Виговська. А це що? Христина й князівна грають та крутяться з дівчатами!

Зінаїда. А як мені весело, то чом же не гулять хоч би й з козачками. Тра-ла-ла! Тра-ла-ла! (Крутиться й приспівує).

Виговська. Ото все Христина, ота дзига! Вона всьому дає привід. Вона завела сюди й князівну.

Христина. От і Христина винна. Ще що вигадайте. Хіба Зінаїда маленька, чи що? Хіба вона сама не знайде сюди стежки?

Маруся Стеткевичева. Отак вона все! Лихо мені з тобою, Христино! Ніяк не вдержу тебе в руках! (До Виговської). Отак як бачиш, гм... мм... ясновельможна! Як той в'юн, порска; так і вислизне з рук. Нічого з нею не вдію, гм... м... не вдію. Хоч на мотузку її води за собою. Ет! Геть звідсіля! Йди в хату! (Штовхає Христину в плечі).

Христина. Сссс... Ой болить! Сссс... так болить, неначе... блоха вкусила. (Сичить).

Виговська (до дівчат). А ви чого тут у садку?

Одна з дівчат. А ми ж за небіжчика гетьмана Богдана все було гуляємо отут у садку. Ще було в неділю то й музики гетьман наймають.

Виговська (сходить по східцях з ганку в садок). Пішли геть з садка! Щоб мені більше не сміли тут вештаться й гулять! Чудна тут у їх поведенція.

Одна з дівчат. Оце диво, та й годі! Колись гуляли тут, а тепереньки то й не можна. (Усі тікають з садка).

ВИХІД 9

Ті ж самі без дівчат.

Виговська. Ото, певно, небіжчик гетьман порозпускав так отих козачок, отих хлопів та простих козаків. В мене цього не буде! Нехай хлоп знає своє місце, а козак своє, а шляхтич своє.

Христина. А ми своє. (Біжить по східцях на ганок, а з ганку знов у садок).

Виговська. От незабаром, може, наїдуть значні гості, ще й які значні, а може, й женихи з Литви.

Христина. Мамо! Привезіть мені з Литви хоч зо два значних женихів, тільки не з отакою носюрою. (Показує пальцями обох рук).

Маруся Стеткевичева. Отак вона все: їй все жарти та смішки. Вже й не знаю, в кого вона і вдалася. От Зінаїда, так покірливіша.

ВИХІД 10 Ті самі й Юрась.

Юрась (виходить з-за кущів). Еге! Зінаїда покірлива й тиха. Авжеж! Знайшли тиху. Коли б ви знали, що вона тут у садку витворяла з отим козаком...

Виговська. А що вона витворяла?

Юрась. Еге! А зо мною то й не схотіла. А що, Зінаїдо! Ага! От і розкажу. От і розкажу.

Зінаїда. Розкажи передніше за себе, а потім вже розказуй і за других, коли ти такий довгоязикий вдався.

Юрась. От і розкажу, от і розкажу! Бач, як усі на-сторочили вуха. А що, Зінаїдо! а що!

Виговська й Маруся. Та кажи ж мерщій!

Юрась. Еге! Коли ви кричите на мене, то й не скажу. Нехай кортить, от що. Чи ви пак знаєте, що Зінаїда з козаком...

Виговська. Та кажи-бо, Юрасю, не жартуй! Який козак? Гарний з лиця? такий, як ти?

Юрась. Авжеж пак! Такий, як я... В його морда така гарна, як у мого чобота; ніс довгелецький, отакий-о! (приставляє до носа розчепірені пальці), а губи, як кислиці.

Маруся Стеткевичева (глянувши на Вигов-ську). Може, це вже приїхав князь Любецький?

Виговська. Як Любецький, то й хвалить бога. Це й добре; аби не хто інший.

Юрась. То-то й штука, що інший. А що робили? Передніше чогось лаялись, а потім обнімались, а потім цілувались, та так довго.

Христина. Ой боже мій!

Зінаїда. Чом же ти, гетьмановичу, не розказуєш і за себе?

Виговська. Та з ким же обнімалась? Ю р а с ь. Та з сотником Остапом. Виговська. Князівна з сотником? Ю р а с ь. Атож!

Зінаїда. Ти зозла наговорюєш на мене, що я не схотіла з тобою цілуватись. Він чеплявся до мене, а я дала йому одкоша.

Виговська. Князівно... твоя князівська честь... Ти панна й князівна.

Зінаїда. Що я роблю, про те знає моє серце та бог.

Ю р а с ь. Та я третій, бо я засів он там в кущах і все чисто бачив з-за кущів на свої очі. Ще й Христина... гм...

Христина. Юрасю! Ти погана людина. Ти сам любиш Зінаїду й чеплявся до неї. Ти недобра людина. Ю р а с ь. Не бреши-бо! Краща од тебе.

ВИХІД 11

Ті самі й князь Любецький та князь Соломирецький.

Соломирецький (виходить з палацу на ганок з Любецьким). Он де гуляє моя дорога князівна! А ми тебе шукали по всій оселі.

Любецький (убраний в польське військове убрання, збігає проворненько по східцях у садок). Падаю до біленьких ніжок ясновельможної князівни Зінаїди. (Бере її за руку обома руками й цілує в руку). От і я слідком за вами до Чигирина! "Понёваж" я маю швидкі ноги, як швидконогий давній Ахіллес, то й вислідкував вас і наздогнав. Я догнав би вас хоч на краю світу. Падаю до ніжок і цілую твої біленькі ручки, князівно! Як здоров'ячко?

Зінаїда. Як бачиш, князю! Слаба не була; все ворушусь,— гуляю по садку.

Любецький. Поезія! поезія! Ой, яка тут поезія в Чигирині в цьому садку. Овідій, Овідій, та й годі. А ти, князівно, тут, у садку в Чигирині, мов та поезія в поезії, мов сама Овідієва поезія на берегах Чорного моря.

Соломирецький. Прошу кидать цю поезію, та ходім, князю, в горниці. Ти мій наймиліший, найдорожчий гість в Чигирині.

Обнімає його. Усі йдуть з садка на ганок. Юрась позад усіх, дивлячись на Зінаїду.

Ю р а с ь. А що! Не схотіла любити мене, то на ж тобі оцю литовську карлючку! (Прикладає до носа розчепірені пальці обох рук і кривиться). А що! чи виграла, чи програла?

Завіса спадає. ДІЯ ТРЕТЯ

На сцені та сама світлиця, що й у першій дії. Серед світлиці стіл, застелений червоною скатертею; кругом стола стільці й ослони, позастелені килимами. Вечір.

ВИХІД 1

Гетьман Іван Виговський сам.

Виговський. Велике, але небезпечне діло задумала моя голова. Треба б повернуть колесо України на інший бік, не туди, куди повернув його старий Богдан. Недобре вчинив старий гетьман, що одірвав Україну од Польщі й оддав московському цареві, а свою українську шляхту й козацтво зрівняв з хлопами. Я люблю польську шляхту за її просвіченість. Треба нам, козакам, з нею ставать в спілку. Тим-то я задумав знов оддать Україну польському королеві. Але що то скаже на це козацька старшина? Що скаже чорнота,, народ? Знаю, що Москва не оступиться з України. Знаю, що знов поллється кров і затопить Україну кривавим дощем. Але де ж пак не лилася людська кров?.. А час іде, а час минає. Юрась вийде з академії й одбере од мене гетьманську булаву. Треба розпочинать цю справу, треба хапаться. Коваль клепле, доки тепле. Треба клепать, поки час мій не минув. За мою послугу для Польщі од короля поллється на мене золото річкою. Король дасть і наддасть мені усього, усякого добра. Тоді я зостанусь гетьманом або краще поставлю умову з Польщею, щоб я був великим князем на Русі, яким колись був князь Владимир. І може, слава Виговських засяє на ввесь світ. (Швидко ходить по сцені). Ох, думи мої, думи мої! Заворушились ви в моїй голові. Шугаєте ви, як блискавка громової ночі на небі, і надите ви мене чарами слави, багатства, розкоші й панства, до чого простягали руки тисячі й мільйони людей. Чому б пак і мені не простягти до цього добра своїх рук, коли тому настав добрий час? (Ходить мовчки). Але треба передніше випитать думки в старшини. Доконче треба зібрать передніше маленьку потайну хатню раду. Треба спочатку потихеньку, помаленьку облапать голови в старшини, та ще й значнішої, щоб досвідчиться за її думки й гадки, щоб часом і моя голова не покотилась по землі, як дитячий м'ячик. Але... або пан, або пропав! а

вже я добуду свого і для себе, і для щастя усієї України. (Гордо підіймає голову).

ВИХІД 2

Виговський і посланець польський Беньовський.

Беньовський (входячи проворно. На ході). Мій привіт і щире пошанування ясновельможному гетьманові! (Обнімається двічі навхрест з Виговським, і обидва цілуються, а потім знов обнімаються навхрест і цілують один одного в плече). Жду й не діждуся ради, ясновельможний гетьмане!

Виговський. Мій коханий пане Беньовський! А от і діждався! Зараз зберемося на маленьку хатню раду. От незабаром і сама рада буде. А на раді, коханий друже, ти побідиш своїм словом, бо твій меч — то твоє слово. А я пересвідчений в тому, що цей твій меч буде побідний.

ВИХІД з

Ті самі й козацька старшина.

В світлицю входять: Данило Виговський, переяславський полковник Павло Тетеря, Тиміш Носач — генеральний обозний, Остап Золотаренко і ще дехто з козацької старшини. Усі кланяються гетьманові Виговському й вітаються з Беньовським.

Виговський. От і добре, що ви зібрались. Прошу сідати та послухать поради. (Дехто з старшини сідає на стільцях, декотрі стоять). Од найяснішого польського короля прибув до нас з Варшави посланець пан Беньовський. (Беньовський кланяється старшині. Старшина встає й кланяється Беньовському). Прибув він до нас і в гості, і з деякою пропозицією до нас, гетьмана, і до вас, старшини. Просимо вас "бардзо

слушне" вислухать його пропозицію, бо річ заходить "о бардзо значне діло" для усієї України.

Остап Золотаренко. Коли посол од короля має сказати козацькій старшині якусь пропозицію од самого короля, то це повинна б вислухать ціла козацька рада, козацька громада.

Виговський. Коли ваша воля й згода, то буде й така рада, але згодом, потім; а це, так сказати б, буде наша хатня, старшинська порада.

Остап Золотаренко (тихо). Це гетьман хоче вивідати й випитать наші думки й гадки.

Беньовський (ораторським тодішнім стародавнім тоном). Найвищий отець наш небесний, що сотворив небо й землю, ще в раї дав велику заповідь нашому праотцеві Адамові й нашій праматері Єві, а через їх і всім людям: заповідав любитися й жити в згоді. Ми всі діти нашого праотця, ми всі брати. В раї не було ні католика, ні благочестивого. І в нас колись був рай і на Україні, і в Польщі. Жили ми колись по-братерській і лиха не знали. Не знали ми ні змаганнів, ні сварок, "поневаж" ми колись побратались, як рівні з рівними, як вольні з вольними.

Павло Тетеря. Свята правда!

Остап Золотаренко. Це, певно, було тоді, як ваші ченці-єзуїти з наших панів поробили перевертнів на католиків, що стали згодом ворогами України.

Виговський. Годі вже, годі! Дайте домовить панові посланцеві промову до кінця.

Беньовський. От ви мені й заважаєте. Найвищий отець наш небесний звелів усім нам любитися й кохаться й дав нам кільканадцять заповідів, котрі і ми, поляки, і ви, козаки, взяли та й забули. Ворог людських душ, чорт проклятий, зумисне підвів нас, підбив на сварки на нашу погибіль. Вдаривши себе в перси, дізнаймось за свої давніші гріхи й простімо одні другим наші провини. Забудьмо за давні лайки та сварки і знов зійдімось докупи, і будемо жити, як жив наш праотець Адам в раї з нашою праматір'ю Євою. Забудьмо про діло гетьмана Богдана, вимажемо його з карток наших чорних літописів...

Остап. Що написано пером, не вивезеш і волом.

Беньовський. І нам без вас погано, і вам без нас недобре. І ми були винні, і ви не без гріхів та помилок...

Остап. Кожній свашці по ковбасці...

Беньовський. А як пристанете знов до Польщі, найясніший король дасть значній старшині право шляхетства. Будете польськими шляхтичами...

Остап. Чи не стане часом довша наша тінь од того шляхетства?

Беньовський. Найясніший король наш Ян-Казі-мір не пошкодує для козацької старшини маєтностів, сіл, лісів, полів, ставків, землі.

Остап Золотаренко. Певно, не своєї, а таки нашої землі...

Беньовський. Од нас іде світ науки. Ми не пошкодуємо для вас науки, заведемо на Україні школи, академії. А найясніший король дасть, ще й наддасть вам землі й хлопів.

Іван Виговський. Як поживемо, то закладемо два університети, в Києві і в Вінниці на Подолії. Король нам дозволить це.

Остап Золотаренко. Оце так добра річ! Але навіщо нам шляхта, пани та князі? Пан Беньовський хоче знов городить в нашому сукупному й суцільному городі поміж нашим суспільством тини та перетинки, котрі потроху порозгороджував гетьман Богдан. Мабуть, це задля того, щоб було в кого огірки красти, як в себе не вродять.

Виговський. Остапе! Твоя річ дуже вже терпка. М' якіше, серце моє, м якіше, щоб не зобідився часом найясніший король, бо він же прочує за всю нашу розмову на раді до словечка.

Данило Виговський. Пан Беньовський правду каже.

Тиміш Носач. Ми повинні стати шляхтою. Про це нема що й казать.

Беньовський. Одже ж ви мені все перебиваєте. (Підіймає по-орат Орсько му голос). Найвищий отець наш небесний ще після всесвітнього потопу заповідав мир і згоду...

Остап (тихо). Знов починає од Адама. Коли б не так здалеки. (Голосно). Та мерщій-бо кажіть за діло!

Беньовський. Ще як ковчег Ноїв плавав по воді, що затопила увесь світ, ще тільки тоді, як високі вершечки найвищих гір Арарата...

Остап (тихо). Куди він пре того Арарата? (Голосно). Пане Беньовський, приступайте до діла, до речі!

Беньовський. Я посланий од короля до вас, як та голубка з Ноєвого ковчега, і приніс вам, козакам, масличну гілку миру й згоди з Польщею. Розривайте з Москвою й підхиляйтеся знов під міцну руку, найяснішого нашого отця й добродія, нашого короля.

Остап (вихвачує шаблю з піхви). Чи не отаку масличну гілку ви нам несете?

Павло Тетеря. Неправда! пан Беньовський каже правду: не меч, а мир і світ він приніс на Україну. Краще поєднаться з просвіченою Польщею, ніж з темною Москвою, з непросвіченими й навіть з декотрими неписьменними боярами. До Польщі! До Польщі!

Усі побічники й прихильники Виговського виймають шаблі.

Остап Золотаренко. Не буде цього ніколи! Нам Польща несподобна; не треба нам польських панів! (Махає шаблею). Не треба нам панщини!

Іван Виговський. От тобі й згода! (Стає поперед двох партій і кричить). Вкладіть шаблі в свої піхви! Згода, згода! Нехай буде мирнота і в моїй господі, і на Україні! (Облесливим голосом). Навіщо нам шаблі? Навіщо нам те проливання крові? Нехай буде мир в нас на землі, як на високому небі. Ще "ні сіло, ні впало", як приказують, а ви вже хапаєтесь за шаблі.

Виговський (тихо до Беньовського, одійшовши набік). Зберу я на раду самих тільки прихильників Польщі та й постановимо умову з'єднання з Польщею без отих (показує на прихильників Москви). А тоді накличемо до помочі польського війська, та й... буде Україна польська.

ВИХІД 4 Ті самі й Охрім Крутив' яз.

Охрім (входячи). Ясновельможна гетьманша просить вас усіх зараз на вечерю, бо страва перестоїть. (Одходить набік і стає за старшиною).

Виговський. Скажи, що зараз прибудемо.

Охрім. Скажу, ясновельможний гетьмане! (Виходить).

Виговський. Годі вже, годі! Ходім на вечерю. Просимо на хліб, на сіль! (Усі виходять).

ВИХІД 5

Зінаїда Соломирецька сама.

Зінаїда (вбігає в світлицю). Я все чула! все чула, про що тут розмовляли й радились. Я все чула до словечка. Це гетьман задумав знов оддать Україну Польщі. Значні козаки хотять добути од Польщі шляхетства, маєтностів. Знов, знов на Україні запанує Польща, знов пани й князі вернуться на Україну; пани стануть панами, князі будуть князями, як колись передніше було. Козацька рівність зникне... Колись я була б цьому випадкові рада. А тепер... тепер це ж моє горе, це ж моя смерть! Може, тоді Остап був би мій. А тепер мене видадуть заміж, за кого схотять, хоч би й за цього гидкого, але багатющого князя Любецького... Нехай же тепер замре моя любов, погасне отой святий огонь в моєму серці. Я оддала б і своє князівство, і царство й панство, і всі маєтності за Остапа, за його один погляд. (Говорить крізь сльози). Але тепер і надії вже нема. Боже мій милий, боже єдиний! до тебе здіймаю руки! дай мені теперечки силу, щоб тільки його забути, щоб його милий вид зник без сліду з моєї душі на віки вічні!

ВИХІД 6 Зінаїда й О етап Золотаренко.

Остап (одчиняє вікно з садка й заглядає в світлицю; нишком). Зінаїдо! Князівно!

Зінаїда (оглядається і з переляку встає). Не ходи за мною, наче моя тінь! Не муч мене!

Остап. Буду ходити за тобою, як ходить за тобою твоя тінь, до кінця свого віку. Вийди сюди в садок хоч на часочок, хоч на хвилиночку!

Зінаїда. Не вийду!

Остап (тихенько одчиняє двері з садка й стає в дверях). Як ти не вийдеш, то я й сам увійду до тебе.

Зінаїда. Ой боже мій! Не входь сюди! за мною теперечки слідкують усі, де ступить моя нога хоч кільки ступенів. Юрась підглядів нас у садку й усе розказав князеві й гетьманші за нас. Мене стережуть отут усі, як ока в лобі.

Остап. Не бійся, моя мила! Усі сидять за столами, усі бенкетують: один я і не їм, і не п'ю, і все про тебе ду-

маю. Вийди хоч на часину в садок до мене. Ніч темна, зорі не світять. Одна ти мені світиш, як та ясна вечірня зірка, в цю темну ніч. Вийди й освіти для мене і садок, і темну ніч, освіти мою сумну душу.

З і н а ї д а. Остапе! ти знаєш, що задумав гетьман? На Україні знов запанує Польща і знов буде шляхта, будуть князі, як і давніше було. От тепер забудь мене. Ти вирвав в садку з моєї душі слово кохання неначе якимись чарами. Я й сама незчулась, що я тоді сказала тобі. Забудь про ті мої слова. Я тоді й сама не стямилась, як з нестямки та з нетямучості промовила до тебе ті слова. Забудь мене!

Остап (переступає через поріг і входить в світлицю). Забуть ті твої слова? (Голосно). Тебе забути навіки?

Зінаїда. Ой, не говори так голосно! Почують, прибіжать сюди, тоді я пропаща. Мене князь замурує в палаці, як у тюрмі. Ми ж, князівни, невольниці. Мене замкнуть, неначе в тюрмі, на десять замків, запруть в монастирі, щоб загасити мою любов до тебе й розлучить нас навіки.

Остап. Мури розваляю, монастирі спалю, а до тебе доступлюсь. Ти будеш моя, хоч би тебе замкнули на десять замків за десятьма дверима. Я вирву тебе з людських рук. Хіба тільки од смерті я не одніму тебе.

Мила моя! щастя моє! коли б ти знала, як горить в мене отут в серці. (Хоче її обняти).

Зінаїда (оступається). Остапе! ти знаєш, що тепер мій батько зроду-звіку не видасть мене за тебе. Я тобі сказала: не муч мене! Не ходи слідком за мною назирці, не топчи до мене стежки! Стежка до мене заростає терном. Виговський заведе на Україні давній уклад і лад, і тобі, козаче, буде занадто високо й далеко до князівни. Навіщо ж тобі надаремно триюдити й ятрить мої рани й мордувать мене? Тільки одного я тепер бажаю: тебе забути. А як трудно, як важко мені тебе забуть. Од сонця сховаюсь, од твоїх очей нігде не сховаюсь. І все ж таки мені треба тебе забуть. Не дратуй же мене надаремно, не муч мене!

Остап. Ти думаєш, що й мені легко тебе забути? Дай мені таке зілля, щоб тебе забуть одразу! Але я знаю, що такого зілля, такого квіту нема на всьому світі... Один квіт для мене ти, Зінаїдо. І я зірву цей квіт, хоч би він процвітав за степами, за морями. (Вихвачує шаблю). Не десять, а сто голів скотиться на землю за тебе, а ти все-таки будеш моя! Ріки крові розіллю, заллю кров'ю палац твого

батька, запалю огнем, вкрию землю трупом моїх і твоїх ворогів, напою їх кров'ю хижих орлів, а ти все-таки будеш моя. Пам'ятай це, Зінаїдо! Прощай, але не навіки. (Одходить, хоче вийти).

Зінаїда (доганяє його). Остапе! Милий мій, соколику мій, мій лебедю білий! прощай навіки! Вже ж я тебе більше не побачу! (Плаче, схиливши голову на Останове плече). 1

Остап (обнімає Зінаіду). Не плач, моя любко! Твої сльози крапають на моє серце не росою, а вогнем. Печеш ти мене і своїми очима, печеш ти

мене і своїми слізьми. Не все діється мечем та шаблею; діється дещо й ласкавим словом. Я ще передніше просив свою тітку, стару гетьманшу, щоб вона побалакала про це діло з Виговською, піддобрилася до неї, щоб поохотить її встоювати за нас перед князем. А потім згодом я сам хотів піти просити його. Він же людина, а не камінь.

Зінаїда. Він людина, а не камінь, але він передніше од усього князь і трохи вже спольщений і гордовитий. Я знаю свого панотця; він свого слова, своїх думок не зломить, бо завзятущий, гордий, ще й упертий! "З цього пива не буде дива".

Остап. Як з цього пива не буде дива, то моя шабля вп'ється кривавим пивом, стане п'яна, як ніч. А ти все-таки будеш моя.

За кулісами чути шум і крик: "Віват! віват, ясновельможний гетьмане! віват! віват, пане Беньовський!".

Зінаїда. Тікай, серце! Тікай мерщій! Бенкет скінчився. Сюди найдуть зараз і вглядять мене з тобою.

Остап. Од вчинку Виговського почнеться кривавий бенкет, і бенкет довгий. Україна розділиться на два опрічні ворожі табори; брат піде на брата, а не на ворога. Де б ти не була з своїм татом, виглядай мене, князівно, в віконечко од ранку до вечора. Прибуду до тебе з іншими старостами та боярами, як теперечки князь не звелить пов'язати моїх старостів вишиваними рушниками.

За кулісами дужче й ближче чуть галас і крики: "Віват, віват, ; ясновельможний гетьмане!".

Зінаїда. Буду сподіваться тебе в гості, виглядатиму тебе в вікно до смерті, а не піду заміж ні за кого. Тікай! Прощай, мій соколе ясний! Буду жити тільки цим сподіванням.

Остап (цілує Зінаїду). Прощай, але не навіки! Буду вряди-годи посилать до тебе листи.

Зінаїда. Навіки, навіки! Ой, чує моя душа, що навіки. Прощай! (Остап вискакує через вікно в садок).

Зінаїда (сама). Боже мій милий! Як мені важко на серці! Що мені діяти, що вчинить?

ВИХІД 7 Зінаїда і князь Соломирецький.

Соломирецький (входить). Ти тут, Зіню? А я після нашого бенкету шукаю оце тебе по всіх кімнатах. Що ти тут поробляєш?

Зінаїда (бере молитовник). Читала молитви до бога на самоті...

Соломирецький (заглядає в книжку через Зі-наїдине плече й читає). "Модлітви до найсьвіентшей матки боскіей". Молися, молися, моя дитино, щоб тебе господь навів на добру путь, щоб господь вернув нашій шляхті титули, а мені ті маєтності, що тут на Україні, та щоб бог навернув твоє серце до шановного Любецького.

Зінаїда (не одводить очей од книжки й мовчить. Соломирецький виходить).

ВИХІД 8

Гетьманша Виговська й Зінаїда.

Виговська входить. Зінаїда одводить очі од книжки, зирнула на гетьманшу й тихо промовляє: "Ще одна наглядачка! Наглядають за мною навкруги, з усіх закутків, неначе змовились та накупилися".

Виговська. А ти, Зінаїдо, тут! А я тебе скрізь оце шукала, і в садок посилала тебе шукать... Зінаїда. Навіщо?

Виговська. Бо давно бачилась з тобою. Зінаїда. Невже давно?

Виговська. Що це ти робиш? Якусь книжку читаєш?

Зінаїда. Молюся "до найсьвіентшей матки боскіей". Читаю молитви.

Виговська. Молись, молись, моє серце! Це спасенне діло. Нехай тебе бог та пречиста напутять і наведуть на добрий розум.

Зінаїда (тихо). Сама втекла колись од тата й по-таєнці повінчалась з Виговським, а других хоче навчати та напутювать. Це добра напутниця! (Голосно). Я знаю, що й тебе напутив господь; от ти й одружилась, з ким хотіла, хоч твій шляхетний рід не бажав видавать тебе заміж за незначного шляхтича, Івана Остаповича Вигов-ського.

Виговська. Зіню, серце! Ет! Кохання це не такий огонь, не таке вже полум'я, що горить і все палає. Це світло на вітрі: дмухне вітер, і світло погасне.

Зінаїда (схвачується з місця; тихо). Догадуюсь, куди вона гне. (Голосно). Кузино! ти не знаєш мого серця. В моєму серці неначе якась пташка заспівала дивної райської пісні, співає й не перестає. Я думала, кузино, що ти встоюватимеш за мене, оступатимешся за мною. А ги... Ет! (Виходить з гнівом з світлиці).

ВИХІД 9

Виговська й Ганна Хмельницька. Виговська сідає й задумується.

Ганна Хмельницька (входить). Добривечір тобі, моя дорога гетьманше!

Виговська. Доброго здоров'я, паніє гетьманше! Ох, як ти мене злякала.

Ганна Хмельницька. Чого це ти, гетьманше, так задумалась? (Сідає). А я оце, гетьманше, прийшла до тебе свахою. Нам, старим, тільки в свахи, коли вже наше минуло.

Виговська. Якою свахою? Кого ж це ти думаєш чи сватать, чи видавати заміж? Я нічого не втямлю.

Ганна Хмельницька. Та це ж я прийшла поговорити про свого родича, сотника Остапа Золотаренка.

Виговська. Кого ж він думає сватать? Чи не Христину часом?

Ганна Хмельницька. Якби Христину, то мені не треба було б і пороги оббивати в тебе.

Виговська. А як не Христину, то кого ж оце Остап думає сватать?

ГаннаХмельницька. Та князівну ж Зінаїду.

Виговська (схопившись з стільця). Князівну Зінаїду Соломирецьку?

Ганна Хмельницька. Чого ж це ти неначе перелякалась?

Виговська. Князівну Зінаїду? князівну Соломи-рецьку?

Ганна Хмельницька. Та вже ж князівну Зінаїду, твою сестру в первих.

Виговська (ходить по світлиці, підвівши голову вгору). Князівну Соломирецьку козак Остап?

Ганна Хмельницька. Не козак-бо, а сотник Остап.

Виговська. Та хоч би там і сотник, і полковник. Князівну Соломирецьку сватає сотник Остап Золотаренко! Гм! Батько жде до неї не таких сватів та женихів. Це диво!

Ганна Хмельницька. І дива тут нема ніякого, що молодий хлопець вподобав собі молоду дівчину й сватать її хоче. Це світова річ.

Виговська. Яка ж це світова річ? Чи то ж можна, щоб козак насмілився сватать князівну, та ще й Соломирецьку?

Ганна Хмельницька. Була вона колись князівна, та загула, як приказують люде. Через те я й прийшла поговорить і попросити тебе, гетьманше, щоб ти напутйла нас в цій справі й просила за Остапа в князя Соломире-цького...

Виговська. Я? просила старого Соломирецького? (Гордо). Ніколи цього не буде.

Ганна Хмельницька. А я прошу тебе, гетьманше, будь ласка, поговори з старим Соломирецьким про Остапа та про цю справу сватання.

Виговська (гордовито). Ніколи я цього не зроблю. Високі пороги в князів Соломирецьких для козака Остапа Золотаренка. Такий вчинок навіть не личить мені.

Ганна Хмельницька. Та вони стали вже низькі ті пороги, але ти, гетьманше, не хочеш цього примічать. Козаки вже постесували шаблями й обшмульгали червоними чобітками та срібними підківками

високі шляхетські та князівські пороги. В нас на Україні теперечки нема ні шляхтичів, ні князів. Тепер в нас усі рівні.

Виговська. Гетьманше! говори, та й міру знай! (Ходить по світлиці).

Ганна Хмельницька (і собі ходить по світлиці).

Та й ти, гетьманше, говори, та й міру знай. Чим же козаки гірші од шляхтичів та князів?

Виговська. Тим гірші, що вони козаки, а козаки це все одно що хлопи; а про князів вже й казать нема чого. Нечля їм рівняться з князями!

Ганна Хмельницька. Спасибі тобі, гетьманше, за таку честь і пошану до козаків. Мій Остап це ж угара козак! А в нас угаристий та сміливий козак може бути сьогодні сотник, завтра полковник, а потім колись згодом може стать і гетьманом на Україні. Ти не чтиш і не шануєш козаків.

Виговська. Про це сватання і не думайте, і в голові собі не покладайте. Кажу тобі заздалегідь, що князь не видасть дочки за Остапа, та й я йому цього не радитиму.

Ганна Хмельницька. Спасибі за таку честь! (Насмішкувато). Спасибі за гарбуз! Цього вже я од тебе не сподівалась. (Ходить по світлиці сердита). Наїхали з Виговським до Чигирина якісь задрипані шляхтичі, вигнані з України, трохи не старці та голодранці та й заходились тут каламутить, та коверзувать, та гордувати нами.

Виговська (приступає до Ганни Хмельницької, кладе їй руки на плечі). Не сердься, кохана гетьманше, бо я кажу правду! Вгамуйся, вгамуйся!

Ганна Хмельницька (передражнює Виговську, кладе їй на плечі руки). Вгамуйся й ти, гетьманше! Вгамуйся й не сердься, бо й я кажу правду.

Виговська (оступаючись, сердито). Шляхтичі й пани от-от незабаром знов запанують в Чигирині, а козакам на Україні ввірветься нитка.

Ганна Хмельницька. Недурно ж про тебе, гетьманше, пішла поголоска, що ти не любиш України, а прямуєш стежкою за гетьманом до Польщі.

Виговська (сердито). А хоч би й до Польщі? Яке кому діло до того!

Ганна Хмельницька. Коли вже пішлося на щиру правду, то я повинна сказати, що ти й не господиня в цій господі. Це палац мого небіжчика, гетьмана Богдана, й Юрасів, та й мій. А ви вшелепались сюди, ще й Суботів забрали, і Богданові пасіки й садки загарбали. Забрали ви й Богданів скарб, викопали в Гадячі під замком, і живете на Богданові гроші, ще й бенкети справляєте та наймаєте татар та німців, щоб вас стерегли. На небіжчиків кошт живете отутечки в його домі самі, ще й прийняли до себе на хліб князів.

Виговська. Ти проста людина й говориш нісенітницю. Богданове добро — це добро гетьманське, скарбове. А ти, гетьманше, людина проста, козачка й микаєшся не в свою справу. (Сердита ходить по світлиці).

Ганна Хмельницька (піднімає голос; стає проти Виговської). Як-то я проста? Мене знав і поважав польський король! До мене писала листи польська королівa. От що! Мене поважав, мене слухав сам старий Богдан. Я підписувала за його універсали монастирям на землі. (Ходить по світлиці). Я не раз і не два обідала, за покійного гетьмана, вкупі з чужоземськими посланцями.

Виговська. Ото велике диво! Писала королівa до тебе, та перестала, а до мене, може, ще й напише, бо я тепер дійсна гетьманша. (Ходить сердита по світлиці). Ой, не люблю я отих старосвітських людей!

ВИХІД 10

Ті самі та Катерина Виговська й Олена Нечаев-а.

Катерина (вбігаючи в одні двері). Що це за галас? Олена Нечаева (вбігаючи в другі двері). Що це за гомін?

Катерина. Ой боже мій! Я думала, що пожежа в оселі.

Олена. Мені здалося, що тут змагаються й навіть...

Катерина (до Ганни Хмельницької). Мамо! Чого це ви галасуєте та бігаєте?

Олена (до Виговської). Чого це ти, гетьманше, так розпалилась, що з нестямки аж бігаєш?

Ганна Хмельницька (не слухаючи їх, кричить). Ой, не люблю я тих новосвітських людей. Забрали Богданові скарби, землі, садки й пасіки, самі продають садовину та мед, а мені коли б тобі хоч грушку прислали! Коли б тобі тикнули в руки щільничок меду хоч для звичайності! Це зовсім по-новосвітському. Не ждала я цього од вас, не сподівалась.

Катерина й Олена. Які грушки? Які щільники? За що це ви, мамо, кажете.

Виговська (до Ганни). Чого ти кричиш? Чого ти репетуєш в моїй господі?

Ганна Хмельницька. Репетую, бо маю право. Я тут в господі свого мужа, а ви з гетьманом в цій оселі приблуди, заволоки, приходьки.

Виговська. Куди ж пак, як потрібні нам ваші Зо-лотаренки.

Катерина. Нічогісінько не розберу: новосвітські люде, грушки, щільники, Золотаренки, приблуди. Диво, та й годі!

Олена. Що це за диво? Нічогісінько не втямлю!

Ганна Хмельницька. Великі пак дуки ваші Со-ломирецькі! Були вони колись князі, а тепер шага не вартий на Україні здрібнілий, та заниділий, та захуджений рід князів Соломирецьких. Ще б мали за честь, що Зінаїду сватає Золотаренко. Привезе вона йому в придане тільки своє князівство в порожній скрині.

Катерина й Олена. Ой господи!

Ганна Хмельницька. Вигадують витребеньки, та походеньки, та посиденьки справляють. Я вдосвіта вставала і встаю, хоч була така гетьманша, як і ти, а не привозила кравця з Варшави і не сиділа перед дзеркалом по три години на день. Велика пак труднація видивляться в дзеркало по три години! Понавозили заграничних кравців, за-граничних кухарів, бо наша страва для їх не смачна, не тривна. В усьому їм у нас недогода!

ВИХІД 11 Ті ж самі й гетьман Виговський.

Виговський. Що це за галас? Що тут скоїлось?

Виговська. Те скоїлося, що Хмельницька притарабанилась чогось в мої покої й наговорила, наказала мені три мішки усякої нісенітниці. От що! Я цього не стерплю! Я шляхетського роду й не звикла до такої тутешньої пове-денції.

Ганна Хмельницька. Неправда-бо твоя! Не я тобі наговорила, а ти мені наказала нісенітниці повну чумацьку паровицю, так що стане на свою обихідку, буде й на продаж; хоч вези на ярмарок та й продавай.

Виговський. Вгамуйтесь! заспокойтесь! (Облесливо). Чого вам сваритися та змагаться? (До Ганни). Хіба вам, ясновельможна гетьманше, в чому недогода, в чому недостача в мене? Хіба вам нема чого їсти, пити і в хороші походити? Як посварились, то й помиріться, щоб усе в домі йшло ладком та тишком. Я людина помирлива і люблю, щоб скрізь була мирнота, було тихо. (До Ганни). Заспокойтесь же, моя дорога гетьманше! вгамуйтесь! (Цілує Ганну в руку).

Ганна Хмельницька. Ти, гетьмане, добре знаєш мої норови; знаєш ти добре, що й я зроду помирлива й поділшлива і не заводіяка.

Виговський (цілує жінку в руку). Олесю! моя кохана Олесю! Не заводься!

Виговська. Вези мене в Суботів. Я в цих покоях не зостанусь ні на одну хвилину.

Виговський (до Виговської). Добре! добре, моє серце, тільки не сердься. (Виговська виходить в одні двері).

Катерина й Олена. Ми, мамо, держимо руку за гетьманшею, а не за вами. (Виходять за Виговською в ті самі двері).

Ганна Хмельницька. Он до чого я дожилася. (Виходить сердита в другі двері).

Виговський (розставивши руки). От тобі й на! Розійшлися на обидва боки, як доріжки в лісі. Та й мири ж жінок, як хочеш!

ВИХІД 12

Гетьман Виговський і князь Соломирецький.

Соломирецький. Що тут таке скоїлось? Хто це підняв галас та гвалт в цій світлиці? Чи не трапилось чого з моєю князівною?

Виговський. Ні, князю! Це посварилась та чогось полаялась стара гетьманша з молодою. Це баби підняли такий галас, сливе гвалт.

Соломирецький. За що ж це вони завелися?

Виговський. Мушу правду сказать: оце все скоїлось за твою дочку. І добре, і недобре мати дуже гарних дочок. Стара гетьманша, це я добре знаю, приходила до моєї Олесі сватать твою дочку за свого Остапа.

Соломирецький. Ага! про це вже я трохи догадувавсь, а тепер пересвідчився, що сотник Остап Золота-ренко втьопався в мою князівну.

Виговський. Од цього ж і сварка повстала між гетьманшами, а я попався в ту сварку, як муха в окріп.

Тепер, князю, справдовуйся з ними вже сам, бо ти батько, а я принаймні хоч трохи сухий вихвачусь з води. Моя хата з краю — я нічого не знаю. (Виходить).

Соломирецький (сам). Хто вже хто, то тепер я попав, як муха в окріп... Крутить тепер історія, мов вітер, князями Соломирецькими. На всі боки крутяться вони тепер безщасні, як мухи в окропі. Ой високо ми літали, та низько впали! Ох! (Сідає).

ВИХІД 13

Князь Соломирецький і Остап Золотаренко.

Остап Золотаренко (переступає через поріг і стає коло дверей; тихо). Мушу поговорити з князем сам. (Голосно). Добривечір тобі, ясновельможний!

Соломирецький (обертаючись). Хто там? А! це ти, сотнику! Доброго здоров'я! Що ти мені, сотнику, маєш казати?

Остап. Чи можна вступить до тебе на одну хвилину?

Соломирецький. Голова моя ще п'яна після бенкету, але ще можу з тобою побалакать. Вступи в кімнату та мерщій кажи, що маєш на мислі та на думці.

Остап (наближається до князя). Маю, князю, до тебе діло, і діло велике.

Соломирецький. Догадуюсь. Кажи, а я мушу вислухать.

Остап. Князю! Твоя дочка Зінаїда гарна, як сонце. Я кохаю її од того часу, як побачив її.

Соломирецький. Це не диво. Як полюбив, то люби собі на здоров'я. Моя дочка доладна, як пава, і справді гарна на вроду. Сонце на небі для всіх красне. Хто ж не любить сонця? Князівна Зінаїда красуня на всю Україну й Польщу: не диво, що ти закохався в неї.

Остап. Я кохаю князівну так, що не можу жити без неї.

Соломирецький. "Фрашки!" І жив без неї, і надісь якось животітимеш на світі без неї.

Остап. Почуваю в серці, що далі й не животітиму без неї.

Соломирецький. Нісенітниця. "Фрашки! Глуп-ство!", молодий козаче, нісенітниця! Підеш в битву й за-

будешся і за чорні очі, і за чорні брови. Ми тому відомі через досвід. Битва — це пиво, що п'янить і тверезить.

Остап. Ні, князю! Я почуваю, що не заглушити мені мого кохання ніякими битвами, не загасить його й ворожою кров'ю в битвах. Я почуваю, що це такий огонь, що спалить мене на попіл. Я прийшов спитаться в князя, чи дозволить князь мені до князівни Зінаїди старостів слати.

Соломирецький (схопившись з місця). Ти й справді маєш на думці сватать князівну Зінаїду?

Остап. Маю на думці, князю! Кажу це щиро, як щиро її кохаю.

Соломирецький. Ти? сотник Остап Золотаренко, думаєш сватать князівну Соломирецьку?

Остап. Та я ж, сотник Остап Золотаренко, а не хто інший.

Соломирецький (ходячи по світлиці). Козак Остап Золотаренко мій зять? Хи-хи-хи! Ти занадто загонистий і нахабний.

Остап. Не регочись, князю, й не жартуй, бо я до тебе прийшов по ділу, а не для жартів та смішків.

Соломирецький. Хи-хи-хи! (Смутно ламаючи руки). От до чого допровадила лиха доля князів Соломире-цьких! Ой доле моя, доле, яка ти немилосердна! Як ти химерно насміялась з мене! (Показуючи на Остапа). Це вона! це сама лиха доля потрапила каменем в мою сиву голову, запаморочену бенкетом, і прийшла в глупу ніч, щоб

наглузуваться надо мною. Це вона нагло прийняла вид нахабного козака. (Падає на стілець і протирає чоло й очі долонею).

Остап. Не лиха доля твоя прийшла до тебе, а сотник Остап Золотаренко стоїть перед тобою й дожидає од тебе одповіді.

Соломирецький. Не буде тобі од мене ніякої одповіді. Зникни з моїх очей! Ти якась мара! Я бачив, як здоровий чорний ворон неначе шугнув в одчинене вікно... Зникни зараз!

Остап. Не зникну, доки не почую од тебе слова.

Соломирецький. Зникни з моїх очей!

Остап. Ти проганяєш мене з світлиці?

Соломирецький. Проганяю. (Кричить). Проганяю!

Остап. А я не піду. Я упертий, як козак, як русин, як кажуть в Польщі.

Соломирецький. 1 я упертий, як русин, бо й я ж так само русин, як і ти. Я син батька князя благочестивої віри.

Остап. А коли ти, князю, з нашого плем'я, то й видай за мене свою дочку.

Соломирецький. Вмру, а не видам. Накладу своєю головою, а не видам за тебе. "Не для тебе ця калина посаджена, не для тебе князівна зряджена". Чи чув таку пісню? Вона проти тебе складена.

Остап. Для мене ця калина саджена, для мене князівна зряджена. Вмру, а її добуду, хоч би її стерегли не десять, а двадцять шляхтичів Виговських.

Соломи рецький. Ану, спробуй!

Остап. Прибуду до тебе з сватами козаками та свашками рушницями й гарматами. Заспівають в мене на весіллі не дружки, а залущать, затріщать самопали, засвистять кулі, заревуть гармати. Не вином уп'юся, а вп'юся помстою.

Соломирецький. Ти говориш, мов п'яний. І ти справді п'яний і од вина, і од кохання. Високо, сотнику, літаєш. Гляди лишень, щоб не впав низько.

Остап (вихвачує шаблю з піхви й показує князеві). Ось, князю, моя свашка й світилка! Вона висватає мені князівну й посвітить мені на моїй стежці до вінця.

Соломирецький. Маємо й ми таких свашок та світилок. (Вихвачує шаблю з піхви). Ще не заіржавіли й наші шляхетські шаблі. Добувай од цієї свашки молоду князівну!

Остап. І добуду, коли хочеш!

Соломирецький. Ти молодий, палкий та загонистий, загнався без міри. Нісенітниця, сотнику! нісенітниця, не варта доброго слова.

Остап. Колись, князю, може, ми ще стикнемося з тобою. Прощай! (Виходить).

Соломирецький. Зник чорний ворон! Зник, навіщувавши мені багато лиха! До чого тепер допровадила мене доля? До якоїсь кручі, до якоїсь безодні. Тягне мене несамохіть та чорна безодня, як неублаганна

смерть. Колись була наша воля й наша сила в передніші часи: наші мечі, наші шаблі брали, що хотіли, брали землі, загарбували ліси, села, а тепер усе пішло наперевёрт. Який страшний час настав на Україні! Ох, доле моя, лиха до мене! як ти мене страшно покарала. Будь ти тричі проклята!

Я став сливе убогий. Хлопи не пускають мене в мої села, маєтності, звідкіля нас вигнали козаки, орють і сіють на наших полях, палять і руйнують наші палаци. Будь ти, лиха доле, тричі проклята! (Затуляє очі долонею й плаче, аж хлипає).

ВИХІД 14

Князь Соломирецький, Христина й Юрась Хмельницький.

Христина (вбігає у двері, слідком за нею гониться Юрась). Одже ж втечу! а ти не впіймаєш.

Юрась. Ба не втечеш! Одже ж таки впіймаю тебе та й поцілую.

Христина (бігає кругом світлиці). Ба не впіймаєш! Ба не поцілуєш! А зась тобі!

Юрась (ловить Христину). Ба поцілую! Ти мені не кажи: зась!

Соломирецький. "Ціхо ви, лайдаки"! Чого ви дурієте?

Христина (ховається за Соломирецького). Ой, обороніть мене, дідусю, од цього луципера! Ой-ой-ой!

Юрась. От я тобі покажу луципера.

Христина (бігає кругом князя; Юрась ловить її). Ой дідусю! ой голубчику! обороніть мене.

Соломирецький. "Ціхо" ви, дурні! Годі вам пустувать! Перестаньте! Не дурійте! Щасливий вік! Як би я бажав вернути літа свої дитячі веселі! Гей ви! Годі вам дуріть! Йдіть собі геть! Дайте мені покій! Йдіть і зараз мені покличте сюди Зінаїду! Зараз!

Христина скаче по стільцях. Юрась наздоганяє її на стільці в закутку.

Христина. Добре! Покличу. (Вибігає в двері. Юрась виходить за нею слідком).

Соломирецький. Влетіли дві ластівки в покої, політали та й вилинули.

ВИХІД 15

Князь Соломирецький і Зінаїда. Зінаїда входить і стає коло дверей.

Соломирецький. Зінаїдо! оце недавно приїздили до тебе старости сватать тебе... старости од дуже великого, дуже значного та багатого жениха. Чи ти чуєш, Зінаїдо?

Зінаїда (підвівши голову). Чую, тату.

Соломирецький. Чого ж ти така смутна, невесела? Старости приїздили великим поїздом, вартим жениха короленка: в позолочених каретах, убрані в парчеві золоті шати, в оксамити. Сватали тебе...

Зінаїда. Тату! Ти, мабуть, смієшся з мене й глузуєш.

Соломирецький. Сватали тебе, але я їх одіслав з гарбузом: сказав їм, що ти ще молода, що твоє серце ще спить, що твоє серце ще не прокинулось і досі! Чого ж ти мовчиш? Чи ти зареклася розмовлять зо мною, твоїм батьком?

Зінаїда. Ні, тату, не давала я такого зароку.

Соломирецький. Чого ж ти така смутна? Чом не гуляєш з Христиною та Юрасем? Де ділись твої смішки? чом зникли твої співи? Ти колись не така була... З якої це причини так сталось? Признайся щиро.

Зінаїда (помовчавши). Я й сама тому невідома.

Соломирецький. І сама не знаєш? А я знаю. Ти в Чигирині між козаками забулась про свою дитячу повинність до мене, твого отця; ти забулась про своє становище як князівни Соломирецької.

Зінаїда (біжить до князя, хапає його руку й цілує). Тату! Я не забулась про свою повинність до тебе! Я тебе тепер люблю, як і передніше любила. Ти ж мене виростив, випестив, виглядів, став мені за матір. Я люблю тебе, як і любила ще дитиною. Я ж ледве пам'ятаю свою маму. (Обнімає князя й плаче).

Соломирецький (поважно). І нікого більше не любиш, окрім мене? (Зінаїда оступається од князя й мовчить). Ти потайна стала. Ти не одного мене любиш. Любиш ти ще когось. Ти любиш? Ти закохалась? (Зінаїда мовчить). В кого ти закохалась? Мовчиш? А коли ти мовчиш, то я сам тобі скажу: ти любиш сотника Остапа

Золотаренка. (Ходить неспокійно по світлиці). Ти його любиш? (Суворо). Ти його любиш?

Зінаїда. І не допитуйся! Я його покохала.

Соломирецький. І думаєш за його вийти заміж? (Зінаїда мовчить). "Вотще" твоя надія, всує. "Волілем" би, щоб ти заховалась лучче в монастирі, щоб ти накрилась чернечою мантією, ніж вийшла заміж за козака, за схизматика. Викинь цю думку з голови!

Зінаїда. Я й викинула це з голови, але з серця, мій тату, цього не можу викинуть. Серце не в нашій волі: любить, кого схоче...

Соломирецький. Схоче, схоче... Не повинно хотіть! Чуєш, князівно? Всує твоє бажання! Пам'ятай, що ти не козачка, а князівна. Не такі женихи прибудуть до тебе, як Остап Золотаренко! Не таких я сподіваюсь.

Зінаїда (обнімає князя й плаче). Тату мій милий, тату мій любий! Коли ж я люблю його так, як нікого в світі не любила! Я вмру без його, занидію, зачеврію без його і вмру. Без його мені світ немилий, люде немилі, і ти, мій тату, немилий! Ох!.. (Схаменулась).

Соломирецький (одпихає Зінаїду). Схаменись, навісна! І я тобі став немилий? Геть од мене! Ти говориш, мов несамовита! Що ти забрала собі в голову? Чи ти знавісніла, чи збожеволіла отут в Чигирині?

Зінаїда. І Христина каже, і дівчата кажуть, що я збожеволіла. Але я не збожеволіла. Я люблю його, як сонце, як своє життя, і ні за кого не піду заміж.

Соломирецький. Ні за кого? Опам'ятайся, князівно! Що ти верзеш? Ні за кого? Тебе сватає князь Лю-бецький. Ото твій жених.

Зінаїда. Або за Остапа, або ні за кого.

Соломирецький. Нісенітниця! глум, жарти, "фрашки"!

Зінаїда. Ні, тату! не глум, не жарти!

Соломирецький. Жарти! Глум з нашого князівства, з нашого родовідного князівського древа, "приоздоб-леного" пишними вітами, преукрашеного пишними квітами. Як мене не послухаєш, то ти будеш не квіт на тому древі, а бур'ян, щириця, лопух під тим древом. А цього я не дозволю, не попущу, хоч би тебе ждала смерть. Чуєш?

Зінаїда. Тату мій милий! краще смерть!

Соломирецький. Не вигадуй! Викинь оті дурості з голови! (Швидко ходить по світлиці). Викинь! Чуєш? Задуши своє серце!

Зінаїда. Не можу, не в моїй це силі й волі! Не можу!

Соломирецький. Стань ворогом для свого серця. Задуши його, як свого лютого ворога, бо ти князівна, бо ти нащадок князів Соломирецьких, з роду сенаторів. Не тут, не в козацькому Чигирині твоє місце, а в Варшаві, серед гурту й блиску славних польських дуків, сенаторів. Он де твоє місце!

Зінаїда. Тепер мені, тату, непотрібний той блиск. В моєму серці такий блиск, така радість, що я за це ладна оддать усе на світі: і князівство, і блиск, і славу, і багатство, і всі свої маєтності. Ой тату мій, тату!

Соломирецький. Дурість, молода дівчино! все то дурість, глум, нісенітниця. Мене слухай, а не свого серця! Геть з-перед моїх очей!

ВИХІД 16 Ті ж самі й князь Любецький.

Любецький. Ти, князю, тут? Чого ж це ти одхи-ляєшся од бенкету? Там тебе жде кружковий пугар доброго венгерського. П'ють за твоє здоров'я. Ага! і князівна Зінаїда тут! Падаю до ніжок ясновельможної князівни й цілую, тричі цілую її малесеньку ручку й черевичок. (Цілує Зінаїду в руку).

Соломирецький. А я піду допивать до дна недопиту чару венгерського. Ще не пішов пан Беньовський?

Любецький. Ні, князю. Все питає про тебе. Хоче пити за твоє здоров'я, а ти десь зник.

Соломирецький. Піду вип'ю з ним на прощання пугар до самісінького дна за польського короля. Ой, що за чудова людина отой Беньовський! Яка препишна душа! (Виходить).

ВИХІД 17

Зінаїда й Любецький.

Любецький. Князівна чогось смутна, чогось невесела? Що трапилось? Що вчинилося з князівною? Очки неначе заплакані, брівки насуплені, погляд невеселий... Хто насмілився нагнать сум та смуток на твої чорні очі? Хто? Смерть тому од князя Любецького!

Зінаїда (сердито). Хто тобі казав, що я смутна? Де ти вглядів сльози в моїх очах?

Любецький. Ой ні, ні, князівно! Мене не піддуриш. Багато бачив я чорних очей, і веселих, і смутних. Мене не піддуриш.

Зінаїда. Ти помиляєшся! Протри лиш очі раз і другий, і ти не вглядиш сліз в моїх очах. (Тихо). Буду дурить його, буду знущаться з цієї ясновельможної лисини. Ой, остогид же він мені з своїм залицянням! Я ж йому виварю воду.

Любецький (протирає очі). От я й очі протер і все-таки бачу на твоїх щічках мокрий слідок, а на твої чорні вії неначе впала дрібнесенька роса.

Зінаїда (приставляється веселою й жартовливою). Яка там роса? Хіба мої вії трава чи лопух, щоб на їх впала роса?

Любецький. Гм... трава, лопух... Не ті прирівняння ти береш. Не там їх шукаєш, де треба... Твої вії — шовк, чорний оксамит; твої очі — то ясні зірки під наметом чорної ночі.

Зінаїда (удає, ніби залицяється до князя). Невже мої очі чорні, як ніч, і ясні, як зорі? Я про це не знала й досі і чую вперше. Люде кажуть, що я не дуже гарна, не така гарна, як тобі, князю, уявляється.

Любецький. Ой, гарна ти, гарна, як літня ніч, як літнє небо вночі, обсипане зірками. (Хоче взять Зінаїду за руку, Зінаїда оступається).

Зінаїда. І багато на мені насипано тих зірок? Може, мішок або й два?

Любецький. Тебе обсипано усіма зорями, скільки їх є на небі. Ти краща за майську ніч, за майський день. Огнем сиплять твої очки, але вміють вони повівати й холодом... От я почуваю холод з твоїх очей, князівно! (Приступає до Зінаїди й хоче вхопить її руки. Зінаїда оступається далі й сміється). Князівно! Чом твої очі віють на мене холодом?

Зінаїда. Бо ти, князю, дуже гарячий. Я хочу тебе прохолодить. Хи-хи-хи! (Крутиться перед Любецьким).

Любецький. Ой сирено, сирено солодкоголоса! Ой сирено! Не будь же така холодна, як морська хвиля. Я хочу вогню, а не холоду. Я люблю вогонь, пал серця, жар очей. Зінаїдо! (Хоче догнать і хапає Зінаїду. Зінаїда пручається і втікає од його).

Зінаїда. Ой, не зловиш мене, князю! Правда, прудкі ніжки маю?

Любецький. Діано прудконога! Не тікай од мене! Ти причарувала мене своїми чарами: і красою очей, і чорними брівками, і прудкими ніжками. Але й я Аполлон прудконогий: не втече од мене ніяка Діана в світі в най-густіших гаях. (Ловить Зінаїду, Зінаїда звивається коло його).

Зінаїда. А бачиш, я прудча од усіх Діан на світі.

Любецький. Дай лишень впіймать твоє серце! А твоє серце спинить твої прудкі ніженьки, бо Купідон хоч маленький, але справді дуженький божок. (Падає навколішки перед Зінаїдою). Князівно! не втікай од мене! Я тебе люблю, люблю гаряче! Як не любитимеш мене, я сам не знаю, що я собі заподію.

Зінаїда. Що схочеш, те й заподієш, князю!

Любецький. Ой, не жартуй, князівно! Я тебе люблю, як богиню; я до твоїх ніжок покладу усі мої маєтності, покладу своє життя.

Зінаїда. Ото радість! Не клади нічого цього, князю, бо я тебе не люблю. Хи-хи-хи! (Зозла регочеться; тихо). Боже мій! Ой, яка мені мука вдавати з себе веселу та жартувать, коли в очах сльози, а на серці туга!

Любецький (цілує в Зінаїди руки, впавши навколішки). Люблю тебе, раю мій! (В той час Юрась одчиняє двері і вбігає в світлицю).

ВИХІД 18 Ті ж самі й Юрась.

Юрась. Що це таке! Де в чорта взявся оцей лисий та ще й цілує її в руки? Що це таке? І той цілувався з нею, і цей цілується. Усі її цілують, а мені не можна? Це справді гарно! Що це таке?

Зінаїда. А таке, що ти, Юрасю, тикаєшся скрізь по закутках, де тебе й непотрібно; та тобі й нечлй микаться тут у наші справи. Ось завтра повезуть тебе в Мо-гилянську академію в Київ. Отам твоє місце.

Завіса спадає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Через три роки після перших дій, вже за гетьманування Юрія

Хмельницького.

Картина І

На сцені густий гай в долині й по горбах. Навкруги гори й скелі. Смеркає, потім ніч. Місцина на Подолії.

ВИХІД 1

Сотник Остап Золотаренко, Крутив'яз і козацький загін входять у гай. Усі узброєні.

Остап Золотаренко. Добривечір тобі, зелений гаю! Сховай нас, гаю, на цю ніч од наших ворогів! Гай густий, навкруги заслонений і захищений горами та скелями. Тут нам безпечно буде ночувать. Тут нас не вглядять та й не застукають польські жовніри Андрія Пото-цького й Маховського.

О х р. К р у т и в' я з. Місце для ночівки й справді гарне, захисне. І течія близько: вода недалеко.

Остап Золотаренко. Ну, козаки! ставте списи на рушниці під скелею, роздягайтесь, одпочивайте, а ви, кухарі, заходжуйтесь коло вечері, розкладайте багаття та чепляйте на триногах казанки. Розстеляйте кожух та хутчій місіть тісто на галушки. їсти дуже хочеться.

Козаки становлять списи та рушниці попід скелями, коло дерева; декотрі сідають на землі, декотрі лягають на моху та листі. Кухарі розкладають багаття, становлять таганй й чепляють на їх казанки, розстеляють кожушинку й на їй місять тісто на галушки та затірку.

Один козак. От і добре, що готуєте на вечерю галушки та затірку, а то все хліб та куліш, куліш та хліб, як співають в пісні: "І учора куліш, і сьогодні куліш".

Крутив'яз. А тобі, мабуть, заманулось вареників та пундиків? Вернешся додому, тоді твоя Мотря нагодує тебе варениками та всякими пундиками. А тепер терпи, козаче,— отаманом будеш.

Остап Золотаренко (кличе Крутив яза й два козаки). А ви тим часом йдіть на вивідки: обійдіть гай од шляху та й засядьте в балці або за окопом в кущах на засідки коло шляху; дивіться та кмітьте мені, хто йтиме, хто їхатиме, плазуйте на животі або лізьте рачки по-запо-

розькій, а не стовбичіть на видноті. Вернетесь і розкажете мені. Та, може, там впіймаєте якогось польського шпигуна, то візьміть з собою вірьовочок, зв'яжіть йому руки та й ведіть його сюди на розправу.

Козаки. Добре, сотнику! (Одходять в гущавину лісу. Остап сідає на колоді й задумується).

Остап Золотаренко. От і Хлипнівка князя Со-ломирецького вже недалечко: за верстов три звідсіля. Під захистом польських жовнірів Потоцького та Маховського князь прибув в свою Хлипнівку з Литви, засів в їй і вже одібрав од хлопів землі та ліси, оре й сіє, як було за давніх часів ще до Богдана. Знов напустив Виговський польських панів на

Україну, знов тут у цім краї починається старий уклад та лад... А що ж то поробляє моя князівна Зінаїда в хлипнівському палаці свого татуня? Чи доходили мої листи до неї, котрі я передав через Охріма Крутив'яза? Чи жде вона мене до себе в гості? А завтра я з своєю сотнею завітаю в гості до славного та гордовитого князя Соломирецького... Ой, буде в нас битва, і я таки вихоплю з його рук князівну. Ох князівно, князівно! Третій рік от минає, як нас розлучили з тобою, а я тебе й тепер неначе бачу перед собою отутечки в зеленій гущавині, неначе ти стоїш отам під калиною і дивишся на мене з докором. Ця коротенька літня ніч буде для мене довга-довга, як вік. Але я таки діждусь свого щастя.

ВИХІД 2

Ті сімі, польський шпигун і два вивідчики.

Два козаки вивідчики (вертаються до табору й ведуть зв'язаного невідомого чоловіка). Пане сотнику! Ось ми впіймали якогось чудного птаха. Він не з наших українців, бо й вид в його інший, і говорить він чудернацькою мовою, все закидає на польське. Це, певно, польський шпигун.

Остап Золотаренко. Хто ти такий, чоловіче? З якого села?

Шпигун. Я... я... з села Петрашівки, "билем", пане, на ярмарку і "тераз" вертаюсь до господи.

Остап Золотаренко. Неправда твоя! (З криком). Признавайся, хто ти?

Шпигун. Я Микита Гуляєнко з села Петрашівки. Далебі "йездзїлем" на ярмарок...

Остап Золотаренко. Козаки! одійдіть лиш на кільки ступенів і націльтесь йому в груди в самісіньке серце. (Кільки козаків одходять і націлюються).

Остап Золотаренко. Признавайся, а то й не зоглядишся, як тобі проб'ють серце десятьма кулями. Ти польський жовнір? Ти польський шпигун? Еге?

Шпигун. Пане "пулковніку"! (Падає навколішки). Змилуйся надо мною. "Мам жоне і мале дзіеці". Все розкажу дочиста, тільки даруй життя.

Остап Золотаренко. Хто тебе послав на вивід-ки та на вислідки?

Шпигун. Комендант Маховський, пане "пулковніку"!

Остап Золотаренко. Далеко звідсіля стоїть польське військо?

Шпигун. В Білій Церкві, а звідтіля послані сюди скрізь загони жовнірів. Один загін стоїть за Хлипнівкою, за дванадцять верстов звідсіль.

Остап Золотаренко. Великий цей загін?

Шпигун. Буде жовнірів з сім сотень або й більше.

Остап Золотаренко (тихо). О, погана справа! В мене вдвоє менше козаків. (Голосно). Козаки! Зв'яжіть лиш цьому шпигунові руки й ноги й покладіть його під скелею, нехай тут переночує. А завтра світом, як розвидниться, побачимо, що з ним зробити.

Козаки зв'язують ноги й руки шпигунові й кладуть його під скелею.

Остап Золотаренко (до вивідчиків). А ви знов ідіть на засідки та засядьте за окопом; може, ще впіймаєте якогось птаха. (Вивідчики йдуть у ліс).

ВИХІД З

Ті самі, другий шпигун, польський вивід чик, Охрім Крути в'я З.

К р у т и в'я з (веде шпигуна, вхопивши за барки). Пане сотнику! От упіймав у лісі заморського птаха. Це, певно, двірський якогось польського пана, привезений з Польщі. Мабуть, сам пан вернувсь та й привіз його сюди на Україну з собою. Мабуть, не йме віри нашим селянам.

Остап Золотаренко. Ану, козаки, приставте лиш йому до грудей з п'ять рушниць. (Козаки націлюютъся). Може, од рушниць добудемо правди. Рушниці скажуть правду. Кажи всю правду, то ми тебе пустимо живим.

2-й шпигун (труситься, як у пропасниці). Скажу, скажу всю правду. Ото я йшов з ярмарку додому, до панського двору, оглядаюсь, а позад мене йде козацьке військо. Я, господи, як злякався і впав у бур'ян. Військо поминуло мене та й пішло в гай. Я тоді пішов до свого пана Ковальського. Прийшов до його та й кажу йому, що бачив козаків. Пан дуже злякався й послав мене з двірським жовніром, щоб я показав той гай, де сховались козаки, а сам зараз послав дати знать польській сотні жовнірів, що стоїть тутечки недалечко од нашого села.

Остап Золотаренко. От були б нас поляки вночі й накрили в гаю, мов перепілок волоком. А де ж той жовнір?

Крутив'яз. Втік псяюха. Я вискочив з-за кущів та й крикнув: гов! Оцей впав на землю з переляку, а жовнір дав драла. Я оцього за барки та й привів сюди.

Остап Золотаренко. Зв'яжіть же руки й ноги і в цього птаха та й киньте під скелю. (Козаки зв'язують шпигунові руки й ноги і кладуть коло скелі). Хто ще їхав шляхом попід лісом?

К р у т и в' я з. Покатав на коні Виговський, той, що був гетьманом, і повернув шляхом просто до Хлипнівки. Та й кінь же під ним баский та прудкий! Катав тобі, як вихор! (Йде знов на вивідки).

Остап Золотаренко. Це Виговський пробуває тут в своєму селі; таки не всидів на спокої в своєму селі в Галичині, що подарував йому король. Все тягне його на Україну. Мабуть, знов хоче стати за гетьмана. Це він поїхав до князя Соломирецького на^ пораду або в гості. (До козаків). Нуте козаки! вечеряйте, моліться богу та лягайте спать, підклавши кулаки під голови. (Одходить осторонь і сідає на колоді). А мені й їжа не йде на думку, і сон мене не бере. І гай пишний, і ніч тепла та тиха, і пугач не кричить, не наводить смутку на мою душу, а мене чогось бере сум. Знов сновигають, знов нишпорять по лісах, по байраках польські шпигуни, знов на козаків збирається лихо. (Задумується). А Зінаїда тепер так близько од мене! Приміг би, летів до неї, щоб хоч глянути на неї, хоч промовить до неї словечко. Але завтра, як тільки свіне, буду в Хлипнівці й потривожу міцний сон старого ясновельможного, а Зінаїду візьму з собою. Ох, коли б швидше минула ця ніченька! Коли б швидше зійшла вранішня зоря! Як тихо, як не швидко плинуть зірки по небі! Як помаленьку тягнеться ніченька!

ВИХТД 4 Два в и в і д ч и к и й селяни.

Вивідчики приводять селян у табор. Декотрі селяни з козацькими списами, декотрі з рушницями, а декотрі з киями й сокирами.

Перший вивідчик. Сотнику! це селяни з Сан-жарівки, давні панщанні польського пана Ковальського. Довідавшись на ярмарку, що ти йшов з загоном, вони прийшли оце з Санжарівки і мають щось тобі казати.

Остап Золотаренко. А що ви маєте мені казать, люде добрі?

Один селянин (виступивши наперед). А те, сотнику, маємо казати, що Виговський, отой, що передніше гетьманував на Україні, та польські

жовніри вже напустили знов до нас в Брацлавщину польських дідичів. В декотрі села вже повертались з Польщі пани, пооднімали землю од хлопів і кажуть, щоб ми, бездольні бідорахи хлопи, послухали на роботі. Це воно йдеться знов до панщини.

ВИХІД 5

Ті самі, Охрім Крути в'яз і два хлипнівські чоловіки.

Охрім Крутив* яз. Оце, сотнику, селяни князя Соломирецького, довідавшись, що сюди прийшов козацький загін, шукали тебе й мають щось казать тобі.

Остап Золотаренко. А що ви скажете, люде добрі?

Один селянин. Ми довідались, що прибули сюди козаки, та оце прийшли тебе просити, щоб ти нам допоміг вигнать з села князя, бо він вернувся в своє село, одібрав од нас землю, вже оре й сіє, всівся на господарстві, а нас силує до послухання на роботу. Його "жондца" казав нам, що знов усе буде по-давньому, що всі католики дідичі вернуться на Україну, знов одберуть од нас землю, а ми знов будемо робить на панів панщину. Ми не хочемо тієї панщини. Навкруги княжого палацу високий вал, обтиканий частоколом. Трудно нам самим добуться до палацу. Ми не хочемо, щоб князь зоставався в Хлипнівці та силував нас до роботи; ми хочемо витурлить його звідсіль; одчинимо вночі козакам браму коло княжого палацу, розваляємо частокіл на валах і впустимо вас, а ти, будь ласка, вижени князя з Хлипнівки. Нехай собі йде на Литву, звідкіль прийшов.

Остап Золотаренко. Ви хочете, щоб ми зробили напад оце зараз вночі?

Селяни. Та зараз-таки, зараз, бо вночі якось зручніше.

Один селянин. Час для нападу на палац саме добрий, бо до князя з'їжджаються гості. Йому тепер не в думці обороняться, бо він чи завтра, чи й цього вечора думає вінчать свою дочку та, мабуть, буде справляти весілля. Отут би на їх усіх напосістись та й витурлить геть.

Остап Золотаренко (з криком). Думає цього вечора вінчать свою дочку? З ким же?

Один селянин. З князем Любецьким, бо й цей мав тут одне село й оце вернувся в своє село, та все заїжджає до князя, та, кажуть, не так до князя, як до князівни.

Остап Золотаренко. Козаки! Вставайте! Рушаймо до Хлипнівки, та хутчій, мерщій! Ой, коли б не спізнитись! Ой, коли б швидше похопиться! (Козаки хапком встають, забирають гброю). А не знаєш ти, чоловіче, шляху до Хлипнівки навпростець?

Один селянин. Знаємо. Межами та суголовками буде вдвоє ближче.

Остап Золотаренко. Веди ж нас тими межами та суголовками, щоб нам бути там в одну мить. Чуєш? В одну мить! Ох, як забилось в мене серце! Якби мав крила, летів би туди, щоб тільки не опізниться. Швидше, козаки, збирайтесь в дорогу! Бога ради, швидше, якмога!

Козаки. Зараз, зараз, сотнику! В одну мить!

Остап Золотаренко. Ой, коли б не опізниться, коли б не опізниться! (Остап Золотаренко, козаки й селяни похапцем заливають водою багаття).

ВИХІД 6

Ті самі й польська ватага жовнірів.

В лісі чути вистріл. Польські жовніри несподівано набігають і нападають з шаблями на козаків.

Жовніри (оддалік). Ось де вони схизматики, "льот-ри!" Бий їх, ріж, рубай впень!

Остап Золотаренко. До зброї, козаки! Нас ви-слідкували польські шпигуни й навели на нас жовнірів! Нумо разом!

Охрім Крути в'яз (схвачується й хапає шаблю). Ну та й важкий же час знов тепер настав на Україні! Куди не повернись, навіть у сні, скрізь наткнешся або й настромишся на меч та на спис.

Один селянин. Ой боже наш милостивий! Це ж жовніри перейшли навпростець через наші жита й, мабуть, витолочили їх так, що од житів та пшениців і колосочка не зосталось. Пропала наша праця! Нумо ж, хлопці, в битву! (Козаки й селяни хапають шаблі й списи і кидаються в битву).

Жовніри. Наступай дужче!

Козаки. Не подаваймось! Нумо разом!

Селяни (кидаються в битву з сокирами та киями). Анумо, хлопці, до помочі козакам! (Жовніри подаються назад і тікають).

Козаки. Стріляй їм в потилицю навздогінці! Тепер рушаймо в дорогу.

Остап Золотаренко. Ставаймо в лави! козаки попереду, селяни позаду. Рушай в дорогу! (Йдуть).

Завіса спадає. Картина II

Дія діється в селі Хлипнівці в палаці князя Соломирецького на Подслії, коло Бара. На сцені велика світлиця в палаці князя, убрана стародавніми портретами предків, дорогою зброєю, полицями, заставленими стародавнім посудом, срібними полумисками та пугарами. По обидва боки двері. Дія діється вже смерком, лягома.

ВИХІД 1

Князь Соломирецький і конюший.

Соломирецький (сидить, задумавшись, потім гукає). Нехай увійде конюший!

Конюший (входить і низько кланяється). Добрий вечір, ясновельможний князю!

Соломирецький. Щоб було доволі вівса й ярої пшениці! Сьогодні буде вінчання князівни. Певно, наїдуть деякі гості. Щоб було коням вівса та пшениці по коліна. Чуєш?

Конюший. Чую, ясновельможний князю!

Соломирецький. А кухареві дай загад, щоб заходжувався й пекарні коло печі... на всякий випадок, щоб незабаром була готова вечеря. Чуєш?

Конюший. Чую, ясновельможний!

Соломирецький. А чи не чуть чого за козаків гетьмана Юрія Хмельницького? Чи не наступають вони часом звідкіль? Чи не видно де пожежі?

Конюший. Нічого не чуть ні про козаків, ні про пожежу.

Соломирецький. Пане конюший! Осідлай лиш кільки коней, щоб стояли на припоні на всякий час осідлані, щоб були напоготові в дорогу. Час небезпечний!

Конюший. Добре, ясновельможний! (Тихо). А собі я осідлаю найпрудшого, щоб дать драла, як часом трапиться яке лихо.

Соломирецький (рукою показує, щоб конюший виходив з світлиці. Конюший виходить).

ВИХІД 2

Соломирецький сам.

Соломирецький. Аж серце в мене болить, як згадаю, що не вдалося діло Виговського. Правда, польський король зласкавивсь і прийняв Україну під свою державну руку; дав шляхетство значнішим з старшини, але що з того? Половина козацької старшини й народ не пристали до Польщі й зостались вірні московському цареві. Прості козаки та хлопи й слухати не хотять про Польщу, а сам Виговський втратив гетьманську булаву й насилу втік з козацької ради в Германівці: трохи не наклав своєю головою. Козацька рада оддала гетьманську булаву Юра-севі Хмельницькому. От і я під захистом польського війська вернувся в свою маєтність і тепер сиджу тут в палаці, мов на вогні. Може, вже десь наступають козаки Юрія та Золотаренка. (Заглядає в вікна). Чи не видко де диму

та полум'я пожежі? Ох, треба хапатись з вінчанням. І Лю-бецький вернувся на Подолію в свій Кальниболоцький палац; все намагається, щоб швидше повінчатися з Зінаї-дою. Треба хапаться, бо буде пізно, як часом набіжать сюди Юрієві козаки... Зінаїда чогось жде. О, вона хитра й розумна! Тямить і вона, що заварюється на Україні каша! Але не вона, а я таки поставлю на своєму!

ВИХІД 3

Соломирецький і Виговський.

Виговський (входячи похапцем). Добривечір тобі, дорогий князю! А я оце запізнився до тебе на твої запросини на весілля. Трохи задлявся в своєму Барі.

Соломирецький. Доброго здоров'я, воєводо київський! (Цілується з Виговським). Доброго здоров'я, воєводо київський, але теперечки вже не гетьмане український. Ох!

Виговський. Мабуть, вже така воля божа, що я не гетьман.

Соломирецький. Більше воля козацька, воля са-таняча, а не божа. Сідай, воєводо! будь моїм дорогим гостем, як і в передніший час, інший час, багатий на великі надії. А тепер охо-хо! Що то далі буде тепер? (Обидва сідають).

Виговський. Що було, те бачили, а що буде, те побачимо, як не помремо. Буде бійка між двома партіями козаків. Буде бійка між королем та царем. От що буде! (Вставши й ходячи по світлиці). Зате я тепер з ласки найяснішого короля київський воєвода й сенатор! Король подарував мені на Поділлі Бар, в Холмщині — Любомль, а в Галичині село Руду; подарував сто п'ять сіл в двох староствах і чотири десятки миль полів та лісів. Але як тільки король буде до мене не ласкавий, то я "продам Бар, продам Руду і заграю ляхам в дуду". Не того я сподівався од короля, постановляючи з Польщею гадяцьку умову, "Гадяцькі пункти". Король не піддержав мене на гетьманстві й на великому князівстві.

Соломирецький. А тут морока мені з дочкою.

Виговський. Кажуть, князівна не хоче вінчаться з Любецьким, все чогось бришкає.

Соломирецький. Як причеплюсь до неї, то ота бришка й згодиться, а потім згодом знов спротивиться та й одкладає весілля; та все спротивлюється, справдовується, та й знов не хоче, тільки морочить мене.

Виговський. Чи не жде пак Зіня Остапа? Чи не пише він до неї часом листів через потайних посланців?

Соломирецький. Не повинно бути, бо я держу Зіню в палаці взаперті й стережу її і день, і ніч, як ока в лобі.

Виговський. Ой, трудно, князю, встерегти дівчину, та ще й розумну, угаристу й навратливу, як до неї приступає. (Тихо). Це я знаю по своїй Олесі, як я її викрав.

Соломирецький. Це я, воєводо, запросив тебе і на вінчання, і задля того, щоб ти став свідком при "ґвалтовному" чи силуваному вінчанні й записав своє ймення на вінчальному засвідченні моєї Зіні та на акті князя Лю-бецького, по котрому він за життя повинен одписати моїй Зіні частку своїх маєтностів і покладних грошей.

ВИХІД 4

Князь Соломирецький, Виговський, Катерина, Олена й Стеткевичева.

Катерина, Олена й Стеткевичева (входять убрані по-дорожньому, закутані хустками). Добривечір, князю!

Со ломирецький. Доброго здоров'ячка! доброго здоров'ячка! Чого це ви так загаялись? Я думаю повінчать свою Зіню.

Катерина й Олена. Ой боже наш милосердний!

Стеткевичева. Ой господи! гм... мм... спаси нас і помилуй од напасті.

Соломирецький і Виговський. Що там таке трапилось? Що там у вас скоїлось? Чого це ви такі стривожені? Що там скоїлось у вас в Чигирині та в Субо-тові?

Катерина. Говори вже ти, сестро.

Олена. Ой, не можу, серце! Розказуй вже ти, сестро, бо в мене все сохне в горлі.

Катерина. Ой, не можу. Нехай вже Стеткевичева розказує.

Стеткевичева (розкутуючись). Ой боже наш милосердний! Ще добре, що я Христину одіслала до вас заздалегідь. Перелякали б дівчину на смерть.

Олена. Ох-ох-ох! (Хапається за груди). Це ми втікали хапком звідтіль.

Виговський. Чого це ви тільки охаєте й нічого не розказуєте?

Олена (впавши на стілець і махнувши на Катерину рукою). Нехай вже вона розказує: в неї язик хоч і на турків! А я... ох-ох-ох! Я перелякана на смерть. Чи поймете віри? Три-дні не пила, не їла й не спала!

Соломирецький. Та розказуйте ради господа милосердного! Що там у вас у Чигиринщині скоїлось?

Катерина. Та ми оце не на весілля приїхали, а більше тим, що ми втекли з Чигирина.

Олена. А я з своєї маєтності Лисянки оце втекла.

Катерина. Мене оце недавнечко випустили з Чигирина, а вони обидві тільки що випущені з Лисянки.

Олена. В мене в домі в Лисянці саме були гості. Була й вона (показує на Стеткевичеву) з чоловіком. Сидимо ми та розмовляємо, та п'ємо по чарці.

Стеткевичева. Та саме вечеряємо за столами.

Олена. Ба ні-бо! Ще не вечеряли, а тільки посідали за столи. А наші наймички не подають та й не подають страви, аж мене злість узяла. Встала я з-за стола та сама пішла до пекарні, щоб нагнать наймичок.

Соломирецький. Та приступай-бо, полковнице, до діла!

Виговський. То од цього ти так перелякалась, що аж на Подолію з Лисянки дременула?

Олена (до Стеткевичевої). Говори вже ти, а я не можу, бо в мене зараз в горлі сохне.

Стеткевичева. Ото розбуркала Олена наймичку... (Запикується й микає). Куди вже мені розказати про ці страхи! Не вміла я зроду розказувать, гм... мм... Розказуй вже ти, Олено.

Олена. Насилу добудилась, бо наймичка лежала п'яна, як ніч, як квач.

Стеткевичева. Ото подали вечерю, гм... мм... Гостей було багато. Був і мій полковник Стеткевич, був Оленин сват з кумою і його свість з чоловіком.

Олена. Чого вже та свість притарабанилась до мене в гості, то я й сама не знаю: вона мене ладна в ложці води втопить, а таки приїхала чогось.

Стеткевичева. Сидимо собі та вечеряємо, гм...

мм.. коли тут як загуркотить, як застукотить, як блисне в усі вікна, гм... м... Ой господи!

Олена. Ой господи! Хоч не розказуй про це!

Стеткевичева. Мені здалось, що в хату вдарив гм... мму.

Олена. Добрий грім! Я одразу постерегла, який то грім: раз у раз гур, та гур, та гур! Гармати гуркають, аж земля двигтить та стугонить. А тахлі в шибках дзень-дзень! дзень-дзень!

Соломирецький. Напали на Лисянку татари, чи що?

Олена. Свої, а не татари. Та це ж ті Ганнині Золо-таренки та Сомки з Юрасем та з запорожцями. Це ж їх діло! Підпалили Лисянку. Ми повибігали з хати, а хати вже палають за нашим огородом. А дим валує аж до хмар. Нас забрали в полон вже в диму та в полум'ї.

Стеткевичева й Катерина. Ой, забрали, забрали. Ох! _

Олена. Набігли на нашу оселю, нас забрали в полон, як прихильників польського короля та Виговського, а самі сіли за столи й нашу вечерю самі стріскали і всі вина, усі меди, усі наливки забрали з льоху та все

дочиста самі повипивали, ще й з нас наглузувались та насміялись. Три дні держали нас в полоні взаперті, в домі, ще й вартових поставили на сторожі, а потім зласкавились й визволили нас.

Стеткевичева. А оце тільки недавно нас випустили на волю та й кажуть... гм... ум... ум... їдьте собі, куди хочете, хоч і до Варшави.

Олена. Та оце ми спорудили підводу та й утекли сюди до вас.

Катерина. А на Чигирин та на нас напав Юрась з москалями та запорожцями: облягли станом місто та як почали гуркать з гармат! Але я не дуже-то злякалась Юрася та його гармат. Там-то настрахали мене полоном! Бачили ми дещо страшніше на віку. Подержав мене брат в полоні та й випустив. А мою оселю в Смілі зруйнував і спалив рідний брат моєї мачухи, полковник Василь Золотаренко, бо я ж жінка твого брата, Іване Остаповичу. Це правда, що тепер брат пішов на брата з списом та з мечем у руках.

Виговський. Я вже давненько писав до жінки, щоб

вона виїхала з Чигирина заздалегідь. Боже мій! невже оце вона не встигла виїхати?

Катерина. Олеся? Авжеж не встигла. Тепер там запанувала наша мачуха, Ганна Хмельницька. Заправто-рили вони Олесю з синком, хоч вона сама скочила на коня й правувала військом, щоб оборонить твердиню в Чигирині.

Виговський (схопившись з місця). Заправторили? Куди? Що? Як? Розказуй-бо ради господа милосердного. Може, її вбили?

Катерина. Тепереньки вже наша мачуха, ота зажерлива Ганна, панує в усьому добрі мого батька: і в Чигирині, і в Суботові. Вона ладна загарбать собі усе наше добро.

Виговський (з одчаєм). Та мені непотрібна твоя Ганна! Де ж вони діли мою милу жінку? Ой Олесю моя, голубко моя!

Катерина. Ганна виперла її.з усіх покоїв і сама господарює, а Олесю держать в полоні в Суботові. Заперли її в одній кімнатці, ще й сторожу приставили.

Виговський. Ой боже мій! То це Юрась держить її в тюрмі?

Катерина. Атож! Держить, ще, може, й голову зітне або повісить на шибениці і її, і синка.

Виговський (тикаючись по світлиці). Ще, може, й повісить? Цього можна сподіваться од цього навісного хлопця.

Катерина. Та й ти тікай з свого Бара, бо Юрась нахвалявсь, що візьме Бар і спалить, а твої скарби заграбує, бо ти забрав собі скарби його батька. Вже його військо погналось і доконечно за тобою.

Виговський. Пропащий я! (Хапається за голову руками). Там же в Барі мої скарби! Ой боже мій, боже мій! Прощайте! (Вибігає з світлиці).

Соломирецький. Наближається лихо, як чорна хмара, та все ближчає та ближчає. А тут саме розпочали весілля, ніби в диму та серед полум'я.

Катерина. Думаєш, князю, цього вечора вінчати дочку, чи що?

Соломирецький. Думаю повінчати зараз, хоч дочка того й не хоче.

Стеткевичева. А може, й схоче хоч через женихове багатство.

Соломирецький. Йдіть же та скажіть, щоб Зінаїда мерщій убиралась до вінця та увійшла сюди в світлицю, бо вже от-от незабаром над'їде князь Любецький. Вже й ксьондз жде. Я ще з нею поговорю.

Катерина, Олена й Стетк^вичева виходять у другі двері. ВИХІД 5

Князь Соломирецький і князівна Зінаїда.

Зінаїда (виходить убрана до вінця; на голові між білими квітками в перлах княжа діадема). Ти кликав мене, тату? Ти звелів мені убраться до вінця? Я вже убралась.

Соломирецький. Приступи до мене ближче. Ти все неначе мене боїшся, ніби ти приступаєш до ворога, а не до свого батька.

Зінаїда (ступивши уперед на кільки ступенів). Ні, тату! Я тебе не боюся!

Соломирецький. Зінаїдо! Чи ти вже готова до вінця?

Зінаїда. Убранням готова, хоч мені теперечки не до весільних убраннів, але серцем... не готова.

Соломи рецький. Все не готова серцем. Коли ж твоє серце буде готове?

Зінаїда. Воно, тату, вже давно готове, та нема для його твоєї ласки й твоєї згоди. Чом же мені Остап не рівня?

Соломирецький. Те-те-те! Старої пісні заводиш. Забудь цієї, співай іншої, і співай зараз. Козак тобі не рівня. (Встає). Цього вечора прибуде князь Любецький. Я оце його сподіваюсь. Він доконечно прибуде. Нема чого нам длятись.

Зінаїда. Хіба силою повінчаєте, бо сама я з Лю-бецьким не стану під вінець.

Соломирецький. Чом не станеш?

Зінаїда. Тим, що його не люблю. Я й досі люблю Остапа Золотаренка, як і любила, і ладна вмерти з ним укупі. А Любецького я не люблю, ненавиджу! Дух його мені поганий, противний; його мова, його голос для мене гидкі!

Соломирецький. Ти збожеволіла! Як у тебе стало сміливості промовить такі слова! Ти плямуєш своєю дурістю славний рід князів Соломирецьких. Опам'ятайся! Схаменись! (Бере Зінаїду за плече й торкає її). Чуєш? Ти щось верзеш, ніби сонна, нечувствённа, несамовита.

Зінаїда. Ні, тату. Я не верзу, а кажу те, що в мене на думці і що я почуваю в серці! Тату, милий мій, дорогий мій! (Стає навколішки й цілує князя в коліно). Ти, тату, хочеш принести мене ніби на жертву.

Соломирецький. Коли ти не станеш до вінця по добрій волі, то станеш поневолі.

Зінаїда. Не стану по своїй волі ніколи.

Соломирецький. Неправда твоя! (Одпихає Зінаїду). Станеш чи доброхіть, чи поневолі, бо я того хочу. Годі вже тобі думать та гадати. Ти мене морочиш, ти мене дуриш. Станеш зараз до вінця з князем.

Зінаїда. Не стану, тату! Що хочеш роби зо мною, а я не стану.

Соломирецький. Станеш!

Зінаїда. Не стану! (Встає).

Соломирецький. Так знай же, що я вчиню з тобою "ґвалтовне" шлюбне присилування!

Зінаїда. Про мене! Роби, як знаєш. Але я не стану, ніколи не стану під вінець з Любецьким, ніколи, бо він якась непотріб.

Соломирецький. Не станеш? (Одчиняє двері в кутку, в темну башту). Бачиш оцю тісну та вузьку башту? Як не встигну тебе повінчати з Любецьким, то упхну тебе в цю башту, замкну оцим важким ключем, сам втечу од козаків до Варшави, а тебе тут покину на одчай. Вмреш, замурована отам, наглою смертю! Там згинеш і зогниєш.

Зінаїда. Я ладна там пропасти, а все-таки мені смерть буде легша, ніж моє життя з нелюбом. Тут я й так в тебе в палаці ніби невольниця: я крадькома ловила ясний промінь сонця, клаптик синього неба, крадькома слухала, як десь далеко лящать соловейки, заперта в кімнатах та все під доглядом, як у тюрмі. (Ходить, як несамовита, по світлиці). Непотрібні мені оці білі весільні шати! (Зриває з голови білий серпанок і топче ногами). Я розіб'ю оцю княжу діадему! В мене вдача козацька!

Соломирецький (хапає Зінаїду за руки й накладає на неї серпанок). Схаменись, навіжена! Не зачіпай діадеми твоєї матері! Ти збожеволіла! Дайте сюди вірьовки! Я тебе прив'яжу коло самого вівтаря, скручу тобі руки вірьовками; кров бризкатиме з твоїх рук, бо я таки

наважився тебе повінчать сьогодні. Йди сюди! Іди в ці двері, в цю башту, поки вступить в покої князь Любецький. Отам будеш справлять свій дівичвечір, будеш вить своє весільне гільце. (Веде Зінаїду до дверей башти).

Зінаїда. Обіллєш, князю, моє весільне гільце моїми ж слізьми.

ВИХІД 6 Ті самі й Христина.

Христина (вбігає в світлицю, убрана в чорну чернечу ряску, в послушницьку чорну оксамитову шапочку й з чотками в руках). Батько хоче вбити тебе, Зінаїдо? (Хапає князя за руки). Князю, що ви робите? Куди ви хочете замкнути Зінаїду? Я все чула отам за дверима. Ой господи! спаси нас грішних і помилуй. Князю! Опам'ятайтеся! Ви вб'єте свою рідну дитину. Ви стали страшні, як саме пекло. Рятуйте! рятуйте!

Соломирецький (одпихає Христину). Геть звідсіль! Яке тобі діло? Чого ти увігналась сюди й умикуєшся не в своє діло? Хто тебе сюди кликав? Сиди отам нишком та вишивай воздушки на монастир. Геть в свою кімнату!

Христина. Не піду, бо ви вб'єте Зінаїду і вчините великий гріх! (Стає поперед Зінаїди й заступає її од князя). Не піду звідсіль, доки ви не заспокоїтесь. Не піду!

Соломирецький (одпихаючи Христину). Геть звідсіль! Чого ти сюди притарабанилась?

Христина. Я прислухалась з своєї кімнати, як тільки ви покликали Зінаїду до себе, бо я постерегла усе. Я знаю, навіщо ви звеліли Зінаїді убратись до вінця, з ким ви думаєте її вінчать. Я за все дізналась.

Соломирецький. Яке тобі діло до нас? Ти ще дитина. В тебе розум дитячий.

Христина. Князю! нехай я дитина; нехай в мене розум дитячий. Але як одну дитину б'ють та мордують, то друга дитина так само з нею плаче. Ви караєте Зіню, а в мене самі сльози ллються.

Соломирецький. То ти ще смієш мене вчити, мене, старого, сивого? мене, князя Соломирецького? Геть з-перед моїх очей! (Хапає Христину за руку й одпихає її набік).

Христина (падає навколішки перед князем). Князю! Я вирекла обітницю перед образом, що піду в монастир і прийму чернечий постриг. Пустіть зо мною й Зінаїду. Я написала в Київ у Лавру до свого дядька, ченця Михайла Стеткевича, і він вже замовив мені в ігуменії місце в монастирі. Я візьму з собою й Зінаїду. Там у монастирі ми будемо щасливі.

Соломирецький (перекривляє Христину). Те-те-те, моя голубонько! Вуркотали вдвох у мирі, будемо вуркотати вдвох і в монастирі. Князівна Зінаїда черниця! Хи-хи-хи! Зінаїда черниця, та ще й у схизматицькому монастирі... Хи-хи-хи! Подуріли діти, зовсім подуріли, неначе блекоти об'їлись.

Зінаїда. Я тепер піду в той самий монастир в Києві, що й Христина, бо ти став католиком, а твій панотець, а мій дідусь був благочестивої віри, а твій, тату, один брат социніян, а брат гетьманшин, Михайло Стеткевич, став ченцем у Києві в Лаврі, а дядько гетьманші, Христофор Стеткевич, став кальвіністом. Усей наш рід пішов по вірі врозліт, і я піду за Христиною й собі врозтіч з тобою, як волить моя воля в цей час. Тату! пусти мене в Київ в монастир з Христиною вкупі. Христино! Я знаю, що ти й досі любиш Остапа, як і я. Будемо в монастирі вдвох згадувать за його та все молитимемось вкупі за його, щоб бог витав над ним своїм духом, де ступить його нога.

Соломирецький. Дурість! дурість! Скинь, Христино, оце чорне дрантя та йди заміж! Це все твої дурні вигадки та примхи. Цей черничий убір ганжує твоє гарне личко, зганжував твій вид і занапастить твій вік молодий. Іди собі до своєї кімнати! (Випихає Христину в двері. Христина виходить).

ВИХІД 7

Князь Соломирецький, Зінаїда і князь Любецький.

Князь Любецький (входить убраний в той час, як Христина виходить). Добривечір, мій коханий князю! Що це в вас таке? Якась схизматичка-черничка вийшла звідсіль, а в князівни очки заплакані; ти, князю, збурений, насуплений. Що тут скоїлось, що трапилось? Князівно! Ти вже вбралась до вінця. Ой, який я радий, який я щасливий! Падаю до твоїх ніжок (падає на одно коліно перед

Зінаїдою) і цілую твої гарненькі маленькі ручки. (Цілує Зінаїду в руку). Але чого ж, князівно, твої очки заплакані, а твій зір ніби пригас?

Соломирецький. Бодай не казать... Горенько мені з князівною! Поговори вже ти з нею на самоті, а я пошлю за патером, щоб зараз прийшов повінчать вас в моїй домовій каплиці. Треба хапаться: Юрасеві козаки гарцюють вже недалечко од нас.

Любецький (вставши). О! то "лайдаки, льотри"! Нехай тільки прийдуть сюди! Ми їм втремо носа: од вінця та за шаблю! Правда так, князю? Правда, що буде напродиво гарно? Од вінця та просто в битву! Га?

Соломирецький. Поговори ж ти, князю, з Зінаїдою, доки я дам загад, бо наша князівна чогось дибки стала. (Виходить).

ВИХІД 8 Любецький і Зінаїда.

Любецький. Звичайна річ з молоденькими панночками: кохати кохає, а все-таки чогось дибки стає. Чи правду я кажу, князівно? Чого ж ти мовчиш, неначе сердишся на мене? Правда, кохаєш мене, та не смієш сказати? Було це зо мною на Литві двадцять п'ять... чи то пак... Ой ні! п'ять рік перед цим... Закохалась в мене одна молоденька шляхтянка. І любить мене, і цілуватись хоче, аж труситься, а все чогось дметься, пиндючиться та одвертає личко. Я до неї, а вона од мене. Я її за руку, а вона навтікача. Я впіймав її та цмок у щоку, а вона мене лясь по щоці! А

я добре знаю, що вона любила мене, аж умирала за мною! Чудні ті молоденькі паняночки. Правда, моя кохана?

Зінаїда. Я не твоя кохана.

Любецький. "Фрашки!" Любиш мене, та не смієш сказати, бо ти ще молоденька, малесенька. Отакенька! (Показує рукою).

Зінаїда. Я не малесенька. Моє горе, моя печаль та скорбота вже ізстарили мене.

Любецький. Горе? В тебе, князівно, горе! Яке може бути горе в князівни Зінаїди?

Зінаїда. Мені тоді горе, як я тебе бачу, як ти розмовляєш зо мною.

Любецький. Хи-хи-хи! Ото жарти, так жарти! Я й не знав, що ти, князівно, вмієш так жартувать. Ну, поцілуй же мене, моя рибонько, то й станеш весела. Мій поцілунок— це чари для паннів. (Цілує в Зінаіди руку). Давно я в цьому пересвідчився своїм досвідом.

Зінаїда (висмикує руку). Геть од мене! Одчепись! Іди собі звідсіль!

Любецький. Оце я люблю! Ой, яка гарна буває молоденька панна, як надме губки, мов ті стиглі вишеньки. Я люблю, як молоденькі панночки сердяться: Пррр! Фррр! Чисто, як сердиті кошенята! Ну, поцілуй же мене, моя кохана, перед вінцем.

Зінаїда. Князю! мій панотець хоче мене присилувать повінчатись з тобою. Я не хочу силуваного вінчання; я не буду з тобою вінчаться, бо тебе не люблю. Силою я не стану ні з ким під вінець, хоч би він був тричі князь, хоч би він обсипав мене золотом і перлами.

Любецький. От тобі й на! Знаю я, знаю добре, які то молоденькі панни; як каже — ненавиджу, то це вона любить так, що аж серце в неї палає. Пам'ятаю, двадцять сім рік... чи то пак сім рік перед цим. Це було в Вільні. (Бере за руку Зінаїду).

Зінаїда (випручується). Ти мені гидкий! Не доторкуйся до мене, бо я гидлива. Я люблю іншого і ладна вмерти за його, а твоєю ніколи не буду. Чуєш, князю?

Любецький. Ой, яка ж вона пишна, як сердиться, як прискає приском! Ой, яка пишна! З очей сипляться іскри, од неї аж пашить огнем. Серце моє, золото моє! (Обнімає Зінаїду за стан і хоче її поцілувать. Зінаїда пручається, вихвачує з-за пояса ножа з золотим держалном і замахується на Любецького; він одскакує).

Зінаїда: Не доторкуйся до мене! Не підступай, бо встромлю в твоє трухляве стліле серце оцей ніж по самісіньке держално.

Любецький (одскакує). Ого-го! Князівна з ножем, мов та козачка! І це мені до вподоби. Чиста Іудиф! Правдива біблійна Іудиф!

Зінаїда (наступаючи з ножем в руках). Коли будеш чепляться до мене, то я й справді стану для тебе Іудиф'ю.

Любецький. Це все — "фрашки". (Кидається раптово до Зінаїди, хапає її за стан, вихвачує од неї ножа й кидає в куток). От тобі, князівно, і кінець битви! От

тобі й побіда. Ага! Тепер ти моя полонянка, моя навіки. (Обнімає й цілує Зінаїду).

Зінаїда (випручується й хапає знов ножа). Неправда твоя! Ти помиляєшся. Тікай, бо я сама собі розпанахаю серце, а з тобою під вінець не стану. (Приставляє ножа до серця).

Любецький. Схаменись ти, несамовита, забісова-на! Дай сюди ножа!

Зінаїда. Не дам! Не дам! Виходь зараз звідсіля, бо впаду мертвою коло твоїх ніг. Тоді волочи мене до вінця. Виходь хутчій, зараз! (Любецький виходить).

ВИХІД 9

Зінаїда, Павло Тетеря й Данило Виговський.

Павло Тетеря й Данило Виговський (входячи). Вітаємо тебе, князівно, од щирого серця й поздоровляємо тебе з близьким шлюбом з славним князем.

Зінаїда. Не дякую вам. Я не думаю йти до шлюбу з ким-небудь.

Тетеря. Але ж князівна вже убрана ніби до вінця?

Зінаїда. Мусила вбраться! Мені звеліли так убратись, а навіщо, я й сама не*знаю.

Тетеря. Де ж твій панотець? Дай йому про нас знати. Ми прибули, щоб заповіститься й поздоровить тебе, князівно.

Зінаїда. Добре! (Виходить).

Данило Виговський. Князь, мабуть, думає присилувати свою дочку до вінця. Я вже бачу, що він силує її. Але "силуваним волом багато не вибореш", як кажуть в приказці.

ВИХІД 10

Князь Соломирецький, Данило Виговський і Тетеря. Князь Соломирецький входить, кланяється Данилові Виговському й Тетері.

Данило Виговський і Тетеря. Добривечір, ясновельможний!

Соломирецький. Дуже радий вам! Дуже приємні гості, і саме в добрий час. Я думаю, ви не одмовитесь стати за свідків при шлюбі моєї дочки з князем Любецьким і підписатись під вінчальним актом. Тільки я мушу сказати вам, що буду вінчать дочку силою, "ґвалтовним шлюбом", хоч би й поза очі, хоч би вона й не стояла під вінцем. Я, замість неї, скажу патерові, що вона, мов, згоджується на шлюб з Любецьким. Вона не хоче самохіть брати шлюбу з князем Любецьким.

Данило Виговський і Тетеря. Нічого—те! нічого! Підпишемось.

Соломирецький. От і спасибі вам! А я оце в клопоті. Іван Виговський не діждався й шлюбу і погнався в свій Бар, щоб писати умову з Юрієм та визволять з полону свою жінку й сина.

Тетеря. Підпишусь, підпишусь, князю! Але за цю послугу прошу й од тебе заздалегідь послуги. Ти маєш ласку в короля і, само по собі, будеш і потім мати. Не забудь замовить за мене слівце перед королем, як я буду добуваться гетьманської булави.

Соломирецький (бере за руку Тетерю). Добре, полковнику, добре! Буду пам'ятать за тебе, не забуду.

Тетеря. А тут лихо наступає слідком за нами. Козаки Юрія Хмельницького наближаються, наступають все далі та далі, беруть місто за містом; може, їх загони вже тут недалечко.

Соломирецький. Треба хапаться. Ой, лиха моя годинонька! (Гукає в двері). Катерино! Олено! добродійко Стеткевичева!

ВИХІД 11

Ті самі й Катерина, Олена та Стеткевичева вступають в світлицю, убравшись по-весільному.

Катерина. Чого це ясновельможний такий стривожений?

Соломирецький. Ведіть мерщій сюди князівну Зінаїду до вінця. Нехай іде князь Любецький і веде Зінаїду до вінця.

Катерина, Олена й Стеткевичева. Добре, князю! Зараз вийдемо з Зінаїдою. В нас усе вже готове, (Виходять).

ВИХІД 12

Соломирецький, Данило Виговський і Тетеря.

С о.л о м и р е ц ь к и й (ходячи по світлиці). Ой боже мій! Які важкі часи нам довелось перебувать! І лягаєш спати — боїшся, і встаєш — боїшся, і сідаєш за обід з тривогою, бо й їжа не йде на душу. Все держи меч в руках напоготові.

Тетеря. Нічого—те, князю. Було ще й гірше. А з цієї каламутні, може, й нам щось перепаде, та ще й добре щось перепаде. Правда, Даниле? Ловися, рибко, велика й маленька!

Данило Виговський. Авжеж правда. Та й ясновельможному перепаде і панство, а може, й дармова панщина в українських наших селах, як було до Богдана. Коли небо вкрите хмарами, то з тих хмар випаде добрий дощ. З ясного неба не сподіваться дощу й... ніякої користі.

ВИХІД 13

Ті самі й шляхтич конюший.

Конюший (вскакує переляканий) Ясновельможний князю! За десять верстов за лісом видно пожежу. Щось палає дуже здорове, неначе клуня й тік. Дим піднімається аж під хмари. Щось там скоїлось, може, небезпечне й для нас.

Соломирецький. Не випадкова часом та пожежа?

Конюший. Душа моя почуває, що не випадком трапилась пожежа в містечку. Та й наші хлопи чогось заворушились, никають по вулицях, безперестанку все вештаються коло подвір'я, все чогось никають кругом твого палацу.

Тетеря й Виговський. Чи не наступають часом Юрасеві загони?

Соломирецький. Душа моя стривожилась. Пане конюший! сідлай коні, звели запрягать коні, щоб мені все було напоготові, ще й зараз, зараз. Чуєш? Не дляйся, не гайся там довго! Треба хапаться з вінчанням та після того зараз і втікать звідсіль.

Конюший: Слухаю, ясновельможний князю! (Виходить),

ВИХІД 14

Князь Соломирецький, Данило Виговський, Тетеря, князівна З і — наїда, Катерина, Олена, Стеткевичева, Христина й інші п а н і ї, князь Любецький, конюший.

Катерина й Стеткевичева виводять Зінаїду, убрану до вінця; за нею йде Олена й Христина. Позад їх Любецький.

Соломирецький (до Тетері й до Виговсъкого Данила). Шановні полковники! Підпишіть же "шлюбне" засвідчення моєї дочки як свідки, а ти, князю Любецький, підпиши зараз акт, як ми з тобою умовились, що за своєї жизності ти даруєш, як віно, князівні Зінаїді третину усього свого рухомого й нерухомого добра, усіх своїх маєтностів і свого грошового скарбу, а після своєї смерті одписуєш Зінаїді й її нащадкам, як спадок, усю свою маєтність, рухому й нерухому.

Любецький. Добре, мій дорогий князю! Згода! Я свого "слова гонору" не зламаю, додержу. Даю "слово гонору".

Соломирецький кладе на стіл засвідчення. За стінами стріляють з рушниць все густіше та частіше. Огонь блискає у вікна.

Усі. Боже! Що це таке? Стріляють десь! палять за-будування.

За стінами чуть крик та галас, спершу далеко, а потім гомін наближається. Князь одчиняє вікно. Усі кидаються до вікон і заглядають у вікна. Чуть, як люде топотять, біжать вгору по сходах.

Соломирецький. Пропаща година! Напад хлопів на палац! Що нам робить? Конюший! зараз коні, "повози"!

Любецький. Тікаймо! тікаймо, Зінаїдо! (Хапає Зінаїду за руки).

Зінаїда. Геть од мене, поганцю! одчепись! Я радніша отут завалиться з палацом. Нехай отутечки згорю живцем, а з тобою не піду.

Любецький. Моя мила! моя кохана! як ти загинеш в пожежі, я... я сам собі смерть заподію. Тікаймо з цього пекла! Там далеко, далеко на Литві ми знайдемо свій рай. (Бере Зінаїду за руки й хоче вивести її в двері. Зінаїда пручається).

Зінаїда. Одчепись од мене, князю! Я лучче кинуся в дим та в полум'я, ніж піду з тобою. Де ж той огонь? Де ж те полум'я? Я ладна вскочити в його! (Хоче виско-цить в вікно, Катерина ц 0/?ена придержують її за руки

й одводять од вікна. Вистріли есе ближчають. Чуть, як тупотять за стінами, за дверима). Ой, яка я рада! Ой, яка я щаслива! Згорю на своєму весіллі в весільному вінку і з чистим, як кришталь, серцем полину до бога; полину з чистою щирою любов'ю все вище та вище, он туди в синє небо до самих зірок. Моя любов зіллється з синім небом й рожевим світом зірки. І сама я стану зіркою, і буду з високості дивиться на милого, буду ловити усі його слідочки; буду світить йому з ранку до вечора! Тепер серце моє вольне. Тепер я, в диму та в полум'ї, вольна, як пташка в небі, як вода в морі, і вас усіх не боюся! Тепер я не злякаюсь вас! (Швидко бігає по світлиці).

Катерина, Олена й Стеткевичева (беруть Зінаїду за руки). Князівно, схаменись! ти втратила розум! Що ти говориш? Опам'ятайся, очутись!

Зінаїда (виривається од їх). Ой, яка я тепер щаслива! Душить мене радість, дихати не дає. Я ладна співать, я ладна реготатись: хи-хи-хи! (Огонь блискає в вікнах). Тепер я вас не злякалась; вас не боюся. (Бігає по світлиці, як несамовита). Не замкнете, не замуруєте мене живцем, не скрутите вірьовками. Хи-хи-хи! (Огонь блискає в вікна все ясніше та червоніше. В світлицю вбігає Остап Золотаренко з шаблею. За ним слідком убігають козаки з шаблями, за козаками входить Охрім Крутив*яз в козацькому убранні). Невже це він? Остап? (Оступається назад). Його очі, його кучері! Він прийшов... Я не в полум'ї? (Хапається за голову). Чи я жива? Чи я дишу? Де ж той огонь? Де ж те полум'я? Що це діється тут? Ох! душить мене коло серця. Ох! Я не горю? (Озирається диким поглядом).

ВИХІД 15

Ті самі, Остап Золотаренко й козаки.

Остап Золотаренко. Добривечір вам у хату! Правда, князю, ти не сподівався таких гостей на Зінаїди-не весілля? А я от несподівано прибув до тебе, князівно, на весілля. Вітай, князю, гостей, хоч і непроханих.

Козаки. Вітай, князю, непроханих сватів та бояр.

Остап. Чим же, князю, будеш нас частувати? Чим ми вп'ємося на весіллі твоєї дочки? Чи старим медом, що зветься п'яне чоло, чи кривавим пивом?

Соломирецький. Уп'єшся кривавим пивом, вбий-нику, душегубе! Геть з моєї світлиці, наволоче! (Вихвачує шаблю, наскакує на Остапа). "

Остап. Жартуєш, князю! В тебе вже руки трусяться, мов у переляканої дитини. (Вибиває своєю шаблею з рук князя шаблю, ламає її на коліні й кидає в куток). Зінаїдо, чи впізнаєш мене?

Зінаїда (кидається Остапові на шию). Рятуй мене, мій милий! рятуй, бо я пропаща навіки! Я тебе впізнала б і з сивою головою. Моє серце тебе впізнало. Ждала тебе, сподівалась в гості щодня, щогодини. Я очі свої видивила, тебе виглядаючи, а таки діждалась тебе. Рятуй же мене, бо тільки один бог або ти вирятуєш мене з біди.

Остап. Кінець твоєму лиху! О! Тут і Тетеря, і Данило Виговський, і Любецький, убраний до вінця! Зострі-лись ми не за столами, не за чарками, як було колись за гетьмана Івана Виговського, стрілись ми тепер лютими ворогами, ми, діти однієї України. А ти, князю, з тих, котрі ради користі й пошани перші оступаються од свого рідного краю й цураються свого народу.

Козаки. Чого це ми стоїмо та землю дурно топчемо?

Охрім. Час або биться, або по чарці пити, або весілля грати.

Остап. Годі! Шшш! Час нам весілля грать, а з весілля та далі в поход. Чи так я кажу, козаки? А Зінаїду після вінчання сховаємо в такому захисті та пристановищі, що ніякі Любецькі та Соломирецькі її не знайдуть, доки я вернусь з походу.

Козаки. Так, сотнику, так! Свята правда! Оце добра порада!

Завіса спадає.